

ΦΙΛΙΠΠΟΙ 1861-1961: ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΙΣ

Χάιδως Κουκούλη Χρυσανθάκη

Ισχυρό φρούριο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλά μικρό αστικό κέντρο συρρικνωμένο ήδη από τον 10 αιώνα σε ένα μικρό περίβολο εντός των τειχών της άλλοτε ισχυρής πόλης των Αρχαίων, των Ρωμαϊκών και των Παλαιοχριστιανικών χρόνων (Εικ. 1), οι Φίλιπποι εγκαταλείπονται και ερημώνονται μετά την κατάκτηση της Μακεδονίας και της Θράκης από τους Οθωμανούς στα τέλη του 14^{ου} αιώνα .

Με την αίγλη του ονόματος μιας σημαντικής πόλης του ελληνορωμαϊκού κόσμου, την εντυπωσιακή διατήρηση των ερειπίων της και την επίκαιρη θέση της στο οδικό δίκτυο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας η αρχαία πόλη των Φιλίππων προσείλκυσε νωρίς το ενδιαφέρον των ευρωπαϊών περιηγητών, με πρώτο στη σειρά τον *Cyriaco d' Angona*, ο οποίος στην περιήγησή του στη Μακεδονία συμπεριέλαβε και τους Φιλίππους (1426-1430)¹. Εν συνεχεία, σειρά περιηγητών, οι οποίοι περιέρχονταν την Οθωμανική αυτοκρατορία «*κατ' έμπορίην και θεωρίην*», επισκέφθηκαν από το 16^ο ως τα τέλη του 19^ο αιώνα τον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων καταγράφοντας σύντομες περιγραφές του ².

Το πρώτο ωστόσο κεφάλαιο της ιστορικής και αρχαιολογικής μελέτης των Φιλίππων και της περιοχής τους άνοιξε στις 5 Απριλίου του 1861 με την άφιξη του Leon Heuzey. Επικεφαλής μια σημαντικής αρχαιολογικής αποστολής στην Ελλάδα, την οποία είχε οργανώσει και χρηματοδοτούσε ο Ναπολέων Γ', ο Leon Heuzey με τη συνεργασία ενός ικανότατου αρχιτέκτονα, του Henry Daumet, έδωσε την πρώτη συστηματική αρχαιολογική και

¹ Το τμήμα εκείνο του χειρογράφου του Κυριάκου της Αγκώνα που αναφέρονταν στα ταξίδια των ετών 1426-1430, στα οποία περιλαμβάνονταν και το ταξίδι του στη Μακεδονία, έχει χαθεί. Σώθηκαν μόνο ελάχιστες σημειώσεις του από επιγραφικούς του 15^{ου} αιώνα. Ο Th.Mommsen, CIL III,120 παραθέτει σχετικό με την επίσκεψη του *Cyriaco d' Angona* στους Φιλίππους κείμενο του F.Scalamonti (cod. Tarvis F.51 ,52 ed.Colucci ,*Antichita Picene* tav.XV pl.LXXXIII, «*Ad Philippos venit civitatem praeclarissimam ubi multa veterinitatis eximia monumenta conspexit a tempora collapsa ,de marmore moenia theatrumque et ingenia innumeraque pricipium sepulchral*»

² Πρβλ. P.Collart, *Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu' à la fin de l'époque romaine*, Paris 1937, 3-27, όπου έχει συγκεντρωθεί η σχετική με τις επισκέψεις των περιηγητών στους Φιλίππους βιβλιογραφία.

ιστορική προσέγγιση των σημαντικών αρχαίων πόλεων που επισκέφθηκε στο πλαίσιο αυτής της αποστολής. Οι Φίλιπποι αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα κεφάλαια στο πρωτοποριακό για την αρχαιολογική έρευνα της Μακεδονίας βιβλίο του *Mission archéologique en Macédoine* (Paris 1876), στο οποίο περιλαμβάνεται και η πρώτη αποτύπωση του ανακτόρου των Αιγών στο χωριό Παλατίτσα (σήμερα Βεργίνα)³.

Στην ολιγοήμερη παραμονή στους Φιλίππους ο L. Heuzey, με τη συνεργασία του εξαιρετικά αποτελεσματικού αρχιτέκτονα H. Daumet, εκπόνησε το πρώτο τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής των Φιλίππων, (Εικ. 2), στο οποίο ενέταξε τον περίβολο της αρχαίας πόλης και τις σημαντικές αρχαιολογικές θέσεις γύρω της, όπως το πεδίο της μάχης των Φιλίππων και το μνημείο του C. Vibius Quartus, γνωστό τότε ως «Μεγάλο Λιθάρι» ή «Ντικιλί Τας»⁴ (Εικ. 3). Προχώρησε επίσης στην καταγραφή και στην αποτύπωση σημαντικών αρχαίων ευρημάτων, κυρίως επιγραφών, και επεχείρησε μια σύντομη ανασκαφή στο θέατρο, από το κτίριο της σκηνής του οποίου ανέσυρε ένα άγαλμα Μούσας, το οποίο μετέφερε στο νεοσύστατο Μουσείο του Λούβρου μαζί με άλλες αρχαιότητες από τις άλλες αρχαίες πόλεις, τις οποίες επισκέφθηκε.

Έργα αρχαίας τέχνης και παλαιά χειρόγραφα κατά τα ήθη της εποχής εκείνης ήταν η συνήθης απόδοση οφειλής στους χρηματοδότες των επιστημονικών αποστολών στην Ανατολή. Η προσφορά ωστόσο του Leon Heuzey στην αρχαιολογική και ιστορική έρευνα των Φιλίππων και της Μακεδονίας δεν μειώνεται από τη συμμετοχή του στην πρακτική αυτή, με την οποία πλούτιζαν τις εκθέσεις τους τα πρώτα Ευρωπαϊκά Αρχαιολογικά Μουσεία στα οποία προβαλλόταν ιδιαίτερα ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός. Δεν πρέπει, άλλωστε, να ξεχνούμε ότι η πρακτική αυτή διέσωσε σημαντικά έργα αρχαίας ελληνικής γλυπτικής από τις ασβεστοκάμινους που λειτουργούσαν σε πολλούς αρχαιολογικούς χώρους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων και των Φιλίππων. Το βιβλίο των L. Heuzey και H. Daumet εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό εγχειρίδιο της αρχαιολογικής έρευνας για την αρχαία πόλη των Φιλίππων. Πολλές από τις αρχαιολογικές παρατηρήσεις στους Φιλίππους ισχύουν ως σήμερα και εξακολουθούν να λειτουργούν ως υποθέσεις εργασίας με βάση τις προτεινόμενες ερμηνείες των φιλολογικών πηγών. Τα εξαιρετικής ακρίβειας σχέδια του H. Daumet υποκαθιστούν την τότε απουσία της δυνατότητας φω-

³ L. Heuzey- H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876 ,1-172, πιν. 1-5 .

σχεδ. Α

⁴ L. Heuzey- H. Daumet, *Mission archéologique*,67-69, πιν. III, 1

τογραφικής τεκμηρίωσης. Η αναστηλωτική μάλιστα πρόταση για το τόξο της αποικίας, το οποίο είχε αποτυπώσει και αναπαραστήσει ο H. Daumet (Εικ. 4^α- 4β), αναπληρώνει την εν τω μεταξύ καταστροφή του μνημείου και αποτελεί βασικό εργαλείο για την μελλοντική αποκατάστασή του από τα διασωθέντα αρχιτεκτονικά του μέλη.

Συνεχιστής του Leon Heuzey στη μελέτη της περιοχής των Φιλίππων είναι ο αρχαιολόγος Paul Perdrizet, δραστήριο μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στη δημοσίευση του έργου του Leon Heuzey και στην έναρξη των ανασκαφών της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στους Φιλίππους περιηγήθηκε την ενδοχώρα του Παγγαίου και εντόπισε, μελέτησε και δημοσίευσε σημαντικό αρχαιολογικό υλικό, κυρίως επιγραφές. Βαθύς γνώστης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, αναζήτησε με την οξυμένη ματιά του αρχαιολόγου-ερευνητή τη σύνδεση των αρχαιολογικών ευρημάτων με τις μαρτυρίες των φιλολογικών και ιστορικών πηγών. Επίκεντρο των ερευνών του υπήρξε η περιοχή του Στρυμόνα με σημείο αναφοράς την Αμφίπολη, αλλά η ιδιαίτερη ενασχόλησή του με το Παγγαίο πρόσφερε πολύτιμο φιλολογικό και αρχαιολογικό υπόβαθρο στη μελέτη και της αρχαίας πόλης των Φιλίππων⁵.

Την ίδια περίοδο (τέλη 19ου-αρχές 20^{ου} αιώνα) η από ελληνικής πλευράς συμβολή στην ιστορική και αρχαιολογική έρευνα των Φιλίππων δεν απουσίασε, αλλά δεν υπήρξε ισοδύναμη. Κινήθηκε κυρίως στο επίπεδο των πολυμαθών λογίων, με έντονο το πατριωτικό συναίσθημα εξ αιτίας και του Μακεδονικού αγώνα, ο οποίος διαδραματίστηκε με ιδιαίτερη ένταση στην Ανατολική Μακεδονία. Αυτή ήταν η περίπτωση του πολυγραφότατου γιατρού Σταύρου Μερτζίδη⁶, ο οποίος συνέγραψε και μία μονογραφία για τους Φιλίππους. Μολονότι η γνησιότητα πολλών επιγραφών από τις παρατιθέμενες στο βιβλίο του *Οι Φίλιπποι* (Κωνσταντινούπολη 1897) αμφισβη-

⁵ P. Perdrizet, «Inscriptions de Philippes» *BCH* XXI (1897), 528-532, id. «Le territoire de la colonie Augusta Iulia Philippi» *BCH* XXI (1897), 533-543, id. «Inscriptions de Philippes: les Rosalies» *BCH* XXIV(1900), 299-323, id. «De quelques monuments figurés du culte d' Athéna Ergani II. Relief de Philippes» *Melanges Perrot*, Paris 103 κ.ε., Skaptesytle, *Klio* 1910, 1-27, id. «Cultes et mythes du Pangée», *Annales de l' Est*, XXIV 1(1910), 37-43, 83-103

⁶ Σ. Μερτζίδη, *Αι χώραι του παρελθόντος*, Αθήναι 1885, *Οι Φίλιπποι* Κωνσταντινούπολη 1897

Π. Νίγδελης, «Από την ιστορία της έρευνας της Αρχαίας Μακεδονίας. Συμπληρωματικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Μ. Δήμιτσα και Σ. Μερτζίδη», *Μακεδονικά* 34(2002-2003), 229-249

τήθηκε κατηγορηματικά από τον L.Robert⁷, το βιβλίο αυτό παραμένει χρήσιμο για τη μελέτη της ιστορίας των Φιλίππων παρά την παραποίηση και την αυθαίρετη συμπλήρωση πολλών αρχαίων επιγραφών. Επιγραφές προερχόμενες ή αναφερόμενες στους Φιλίππους δημοσίευσαν ο Αθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς⁸ και ο Νικόλαος Γιαννόπουλος⁹ και ενδιαφέρουσες αναφορές για τους Φιλίππους και την περιοχή τους περιέχει και η λαογραφική κατεύθυνσης μελέτη του Αστερίου Γουσίου για τα Λακκοβίκια¹⁰. Σημαντικές επιγραφές των Φιλίππων περιέχονται στο πρώτο σύνταγμα επιγραφών της Μακεδονίας, έργο του Μαργαρίτη Δήμιτσα, το οποίο δημοσιεύθηκε το 1896¹¹. Αναφορές στους Φιλίππους και στην περιοχή τους θα βρούμε και στο έργο του σημαντικού Έλληνα φιλόλογου και επιγραφικού Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου στη μονογραφία του για τις Σέρρες και σε άλλες μελέτες του¹².

Με τις αρχές του 20^{ου} αιώνα εκδηλώνεται το ενδιαφέρον της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής για συστηματική ανασκαφική έρευνα και στον Βορειοελλαδικό χώρο: Τον Μάιο του 1911 αρχίζει η συστηματική ανασκαφική έρευνα στη Θάσο με σουλτανικό φερμάνι, αφού η Θάσος υπαγόταν στην Οθωμανική αυτοκρατορία¹³.

Η ανασκαφή στην αρχαία πόλη των Φιλίππων άρχισε αμέσως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Λίγες μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου 1913), στις αρχές του Αυγούστου του 1913, το Αρχαιολογικό Συμβούλιο αποφασίζει τη χορήγηση στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή άδειας ανασκαφής στους Φιλίππους¹⁴. Είναι σαφές

⁷ L. Robert, «Hellenica V, Inscriptions de Philippes publiées par Mertzigis» *Rev.Phil.* 13(1939) 136-151 (= L.Robert *Opera Minora Selecta* (OMS) II 1289-1303)

⁸ Α. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, *Ο εν Κωνσταντινούπολει ελληνικός και φιλολογικός σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν, αρχαιολογικόν δελτίον 1886, 1887*, 153 και 113

⁹ Ν.Ι. Γιαννόπουλος, *ΒΧΗ* XVII(1893), 633, *Νεολόγος* Κωνσταντινούπολις 19 Απριλίου 1892

¹⁰ Α. Δ. Γουσίου, *Η κατά Παγγαίον χώρα Λακκοβηκίων τοπογραφία και ήθη, έθιμα και γλώσσα Σέρραι* 1894

¹¹ Μ. Δήμιτσα, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, Αθήναι 1896

¹² Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου», *ΒΖ* III(1894), 301-308 Πρβλ. και Π. Νίγδελης, *Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου του Θεσσαλονικέως αλληλογραφία (1880-1912)*, Θεσσαλονίκη 2004, Έκδοση της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών

¹³ Ch. Picard, «Fouilles de Thasos», *CRAI* 1912, 193 note 1.

¹⁴ Διεύθυνση Αρχείου Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού (Βιβλίο Πρακτικών Αρχαιολογικού Συμβουλίου).

η σπουδή της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής να εξασφαλίσει μετά τη Θάσο την αποκλειστικότητα της ανασκαφικής έρευνας στη Θασιακή περραία, στον σημαντικό ερειπιώνα των Φιλίππων. Μετά την πρώτη συστηματική αρχαιολογική έρευνα με την αρχαιολογική αποστολή του Leon Heuzey στην περιοχή αυτή είχαν ήδη δραστηριοποιηθεί μέλη της από τον George Perrot¹⁵ και τον Paul Perdrizet¹⁶ ως τους Charles Picard και Charles Avezou, πρώτους ανασκαφείς της Θάσου¹⁷

Η άμεση ανταπόκριση στο αίτημα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής από ελληνικής πλευράς δεν ήταν πιστεύω τυχαία. Οι σημαντικές πόλεις της αρχαίας Ελλάδας που αντιπροσωπεύονταν με αξιόλογους ερειπιώνες αποτελούσαν το μήλο της έριδας ανάμεσα στις Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές, οι οποίες είχαν ήδη διαμορφώσει το τοπίο της συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος. Η παραχώρηση ανασκαφών σημαντικών αρχαιολογικών χώρων αποτελούσε για τις ελληνικές κυβερνήσεις αποτελεσματικό εργαλείο στις διπλωματικές και εμπορικές διαπραγματεύσεις τους¹⁸. Με δεδομένη την φιλελληνική στάση της Γαλλίας στον πολυσυζητούμενο καθορισμό των ελληνικών συνόρων στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (Ιούλιος 1913), όπου την τελευταία στιγμή αποφεύχθηκε η παραχώρηση της περιοχής της Καβάλας στη Βουλγαρία, ο Ελευθέριος Βενιζέλος βρήκε, πιστεύω, έναν τρόπο να εκφράσει τις ευχαριστίες του στη Γαλλία, η οποία ήταν η μόνη που είχε στηρίξει σταθερά τις ελληνικές θέσεις πριν από την υπέρ της Ελλάδας επέμβαση του αυτοκράτορα της Γερμανίας την τελευταία στιγμή των διαπραγματεύσεων¹⁹. Εξ ίσου ωφέλιμη για την διεκδικούμενη από τους Βουλγάρους περιοχή ήταν η προβολή των εκεί ελληνικών αρχαιοτήτων με μια εκτεταμένη συστηματική ανασκαφική έρευνα, η οποία ενίσχυε και την οικονομία της περιοχής, περιορίζοντας παράλληλα την εκτεταμένη αρχαιοκαπηλία στη Μακεδονία και

¹⁵ G. Perrot, «Daton, Neapolis et les ruines de Philippos | », *RA* II(1860) ,72

¹⁶ ο.π. Σημ. 5 Για την ερευνητική δραστηριότητα του P. Perdrizet στην περιοχή του Παγγαίου πρβλ. και P. Collart, *Philippos* , 22, note 1

¹⁷ Ch. Picard, «Les fouilles de Thasos», *CRAI* 1912, Appendice 193 -235

¹⁸ Πρβλ. τις διπλωματικού επιπέδου διαπραγματεύσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης στην περίπτωση του ιερού των Δελφών για την παραχώρηση του δικαιώματος των ανασκαφών στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή . P. Amandry, «Ανασκαφές στους Δελφούς και κορινθιακές σταφίδες: Ιστορία μιας διαπραγμάτευσης». Φ. Ντάσιος, «Η περιπέτεια της σύμβασης από ελληνικής πλευράς», (1881-1891) , Συλλογικός τόμος *Δελφοί. Αναζητώντας το Χαμένο Ιερό* ,Αθήνα 1992 ,77. 142.

¹⁹ , Κ. Σβολόπουλος, «Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου», Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΔ΄ ,Αθήνα 1977, 352-354,

τη λιθολόγηση των αρχαίων ερειπίων για τη χρήση του οικοδομικού υλικού ή την παραγωγή ασβέστης.

Η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, της οποίας διευθυντής ήταν ο G. Fougeres, παράλληλα με τα εν εξελίξει προγράμματα της στους Δελφούς, στη Δήλο και στη Θάσο, άρχισε το επόμενο έτος (1914) τη συστηματική ανασκαφική έρευνα και στους Φιλίππους, διαθέτοντας επαρκή για την εποχή εκείνη οικονομικά μέσα και ανθρώπινο δυναμικό (Εικ. 5).

Ανασκαφείς στην πρώτη ανασκαφική περίοδο ήταν δύο μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, οι Charles Picard και Charles Avezou, οι οποίοι είχαν ήδη συνεργασθεί στις ανασκαφικές έρευνες της Θάσου και στις επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες στη Θασιακή περαία²⁰ (Εικ. 6). Οι πρώτες ανασκαφικές εργασίες στους Φιλίππους διήρκεσαν από τον Μάιο ως τον Ιούνιο του 1914²¹. Οι συνθήκες εργασίας πρέπει να ήταν ιδιαίτερα δύσκολες, όπως προκύπτει από τις εικόνες της πρώτης ανασκαφής στο *θέατρο*, όπου αρχαιολόγοι και εργάτες παλεύουν με τα χώματα και τα τεράστια αρχιτεκτονικά μέλη (Εικ. 6), οι αρχαιολόγοι με στολή εκστρατείας και οι εργάτες με ιδιαίτερη αντικουνουπική προστασία (Εικ. 7). Την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκε και η πρώτη μελέτη των *ιερών των βράχων* δυτικά του θεάτρου, τα οποία είχαν εντοπίσει ορισμένοι περιηγητές και είχε τεκμηριώσει ο L. Heuzey²², και άρχισε η ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό τείχος της πόλης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε η αποκάλυψη της αρχαιότερης φάσης του τείχους της εποχής του Φιλίππου Β' και η ανεύρεση μιας πύλης αυτής της φάσης, στην οποία δόθηκε το συμβατικό όνομα «Πύλη της Νεάπολης», επειδή ήταν η αφετηρία της οδού που οδηγούσε στο λιμάνι της Νεάπολης²³ (Εικ. 8).

²⁰ Το 1911 είχαν πραγματοποιήσει μαζί μια αρχαιολογική επιφανειακή έρευνα διατρέχοντας την παραλία από την Καβάλα ως τον Στρυμόνα. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας τα είχε παρουσιάσει ο Ch. Avezou στην Γαλλική Ακαδημία των Επιστημών και των Γραμμάτων. Η έκθεση δεν δημοσιεύτηκε *CRAI* 1913.696, αλλά δημοσιεύθηκε ένα μικρό άρθρο του Ch. Picard στην *Revue de Paris* 15 Αυγούστου 1912 με τον τίτλο "Une ville morte de Macédoine (Orphano)", 738-740

²¹ *CRAI* 1915, 37,

²² L. Heuzey-H. Daumet, *Mission archéologique*, 69-86

²³ *CRAI* 1915, 37. Τα αποτελέσματα αυτής της ανασκαφής δημοσιεύτηκαν το 1920 από τον Charles Picard: "Un texte nouveau de la correspondance entre Abgar d' Osroène et Jésus Christ gravé sur une porte de ville de Philippe (Macédoine)", *BCH* 44 (1920), pp.60-63; Η ανασκαφική έρευνα στην Πύλη συνεχίστηκε το 1936 και 1937: Collart, *Philippes*, 173-174; J. Roger, "L'enceinte basse de Philippes", *BCH* 62 (1938), 20-38 figs. 1, 3, 4, 6, 7, pls. XII-XIII.

Δεν μπορούμε να μιλάμε αυτή την εποχή για επιστημονική παρουσία και πολύ λιγότερο για συμμετοχή της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στο πρόγραμμα αυτό. Το νεοσύστατο Τμήμα Αρχαιοτήτων των «Νέων Χωρών», το οποίο είχε οργανωθεί στη Θεσσαλονίκη αμέσως μετά την απελευθέρωση με τμηματάρχη τον αρχαιολόγο Γεώργιο Οικονόμου²⁴, ασφαλώς και δεν μπορούσε να διαθέσει αρχαιολόγο για την επίβλεψη της ανασκαφής, όπως προέβλεπε ο ισχύων Αρχαιολογικός Νόμος²⁵. Η γνωστή από την αντίστοιχη περίπτωση των ανασκαφών της Θάσου λύση με διορισμό του τοπικού διδασκάλου ως έκτακτου επιμελητού αρχαιοτήτων²⁶ δεν πρέπει να εφαρμόστηκε τον πρώτο χρόνο της ανασκαφής στους Φιλίππους. Στην έρευνά μου στο αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης δεν εντόπισα σχετικό διορισμό. Η περίπτωση αυτή, άλλωστε, θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, αφού δεν πρέπει να υπήρχε ελληνικό σχολείο στον γειτονικό στον αρχαιολογικό χώρο οικισμό «Ραχτσά», όπου απουσίαζε το ελληνικό στοιχείο. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από την εμφάνιση στην ανατολική πάροδο του θεάτρου (Εικ. 9) χωροφύλακα, ο οποίος πιθανότατα αναπληρώνει την παρουσία εκπροσώπου της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, την οποία προέβλεπε η Ελληνική Νομοθεσία για τις διενεργούμενες στην Ελλάδα αρχαιολογικές ανασκαφές των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών.

Την άσκηση ωστόσο της προστασίας των αρχαίων από πλευράς ελληνικού κράτους σύμφωνα με τον ισχύοντα και στις «Νέες Χώρες» Αρχαιο-

²⁴ Ο Γεώργιος Οικονόμου υπηρέτησε ως έφορος αρχαιοτήτων Μακεδονίας και εκλέχθηκε εν συνεχεία καθηγητής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Χρημάτισε επίσης Διευθυντής του Νομισματικού Μουσείου και Γενικός Γραμματέας της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών.

²⁵ Μετά τα πρώτα νομοθετικά μέτρα για την προστασία των αρχαίων κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, τα οποία συμπληρώθηκαν στην περίοδο του Ιωάννη Καποδίστρια, στην περίοδο της Αντιβασιλείας του Όθωνος θεσπίστηκε ο πρώτος Αρχαιολογικός Νόμος 10/22.5.1834, νόμος πρωτοποριακός σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα το Ελληνικό κράτος ολοκλήρωσε την προστασία των αρχαίων με τον Αρχαιολογικό Νόμο ΒΧΜΣΤ/24-6.1899. Αμέσως μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων η ισχύς αυτού του Νόμου επεκτάθηκε και «εις τας προσκτηθείσας Νέας Χώρας».

Ο δεύτερος Αρχαιολογικός Νόμος ΒΧΜΣΤ(2646) /24-6.1899 ίσχυσε ως την έκδοση του τρίτου Νόμου 5351/1932 περί Αρχαιοτήτων, ο οποίος κωδικοποιήθηκε και ενισχύθηκε με τον Νόμο 1469/1950 και τις διατάξεις του Ελληνικού Συντάγματος του 1975. πρβλ. Β.Πετράκου, *Δοκίμιο για την Αρχαιολογική νομοθεσία Αθήναι 1982*, 26-38.

Ο τέταρτος Αρχαιολογικός Νόμος 3028/2002 που ισχύει σήμερα, αντικατέστησε το Νόμο 5351/1932.

²⁶ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Από την Ιστορία του Αρχαιολογικού Μουσείου Θάσου», Δ' Συμπόσιο Θασιακών Μελετών, *Θασιακά* 12 (2005), 357-390.

λογικό Νόμο βεβαιώνει μια αίτηση άδειας για διενέργεια ανασκαφής προς ανεύρεση θησαυρού, την οποία υποβάλλει ο δήμαρχος Νικήσιανης στο Τμήμα Αρχαιοτήτων τον 1914²⁷ (Εικ. 10).

Η κήρυξη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου διέκοψε, όπως ήταν φυσικό, το ανασκαφικό πρόγραμμα των Φιλίππων. Οι υπεύθυνοι αρχαιολόγοι των ανασκαφών των Φιλίππων και της Θάσου Charles Avezou και Charles Picard βρέθηκαν στο μέτωπο του πολέμου. Ο Charles Avezou (Εικ. 11) δεν επέστρεψε: Σκοτώθηκε στο Kostorino της Σερβίας στις 16 Νοεμβρίου 1915. Ο συνάδελφος και φίλος του Charles Picard, ο οποίος ως διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής κατέγραψε στο περιοδικό της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής τις απώλειες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, αναφέρεται με συγκίνηση στη φιλία τους και καταθέτει τον θαυμασμό του για τον ηρωισμό του Charles Avezou στον πόλεμο και την επίδοση του στην αρχαιολογική έρευνα²⁸.

Στην αρχή του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου αρχαιολόγοι του αγγλογαλλικού μετώπου της Θεσσαλονίκης έφθασαν και στην περιοχή των Φιλίππων. Οι C.W. Blegen και K.F.B Welch εντόπισαν τον προϊστορικό οικισμό στη θέση «Ντικιλί Τας»²⁹ και ο M. Tod ορισμένες επιγραφές στην περιοχή της αρχαίας πόλης των Φιλίππων³⁰.

Το 1916 με την βουλγαρική εισβολή στην Ανατολική Μακεδονία η περιοχή των Φιλίππων ήταν πλέον απρόσιτη στους Αγγλογάλλους. Στις 14 Οκτωβρίου του 1917 ο Κάιζερ, επιθεωρώντας το 12^ο τάγμα του βουλγαρικού στρατού κατοχής, επισκέφθηκε και το πεδίο της ιστορικής μάχης των Φιλίππων³¹.

Οι ανασκαφικές έρευνες επαναλήφθηκαν στους Φιλίππους το 1920 μετά το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Ο Charles Picard (1883-1965), ο οποίος στην περίοδο του πολέμου υπηρέτησε και στο αγγλογαλλικό μέτωπο της Θεσσαλονίκης –όπου γνώρισε και τον Ελευθέριο Βενιζέλο-

²⁷ Εφορεία Αρχαιοτήτων Μακεδονίας αριθ. πρωτ.2912β/12.6.1914

²⁸ Ch. Picard, «L' Ecole française d' Athènes de 1914 à 1919», *BCH* XIV(1920), 15-19

²⁹ B. Welch-K. Blegen, *BSA* 23(1918) ,44. Το τοπωνύμιο προέρχεται από το μεγάλων διαστάσεων μνημείο του Ρωμαίου λεγεωνάριου C. Vibius Quartus, δίπλα στο οποίο βρίσκεται ο προϊστορικός οικισμός. Ο L.Heuzey, ο οποίος παραθέτει και τις λαϊκές παραδόσεις για το μνημείο, αναφέρει ότι οι Τούρκοι αποκαλούσαν το μνημείο «Ντικιλί Τας» (Όρθια Πέτρα) και οι Έλληνες «Μεγάλο Λιθάρι» L. Heuzey-H. Daumet, *Mission archéologique*, 43. Οι πρώτοι μελετητές προτίμησαν το τούρκικο τοπωνύμιο, με το οποίο πέρασε τελικά ο προϊστορικός οικισμός στην έρευνα.

³⁰ M.Tod, «Macedonia VI Inscriptions», *BSA* 23(1918/19) ,95-97

³¹ P. Collart, *Philippes*, 26 note 1

ως Διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών ήταν φυσικό να προωθήσει και τα ανασκαφικά προγράμματα της Σχολής στη Θάσο και στους Φιλίππους.

Με την έναρξη των ανασκαφών ο Charles Picard μεταβαίνει αυτοπροσώπως στους Φιλίππους, όπως προκύπτει από το έγγραφο, με το οποίο ενημερώνεται από τον Υπουργό Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Παιδείας ο έφορος αρχαιοτήτων Μακεδονίας Ευστράτιος Πελεκίδης (Εικ. 12).

Μετά τον θάνατο του Charles Avezou και την ανάληψη της διεύθυνσης της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής από τον Charles Picard στις ανασκαφές των Φιλίππων εμφανίζονται νέα μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής:

Ο George Dauk, μετέπειτα διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, συνεχίζει κατά το 1920-1921³² τις ανασκαφές στο θέατρο, το οποίο είχε εν τω μεταξύ υποστεί «άγριες», όπως αναφέρεται, «καταστροφές» κατά τη Βουλγαρική κατοχή³³.

Ο M. G. Hinnisdaels³⁴, Βέλγος αρχαιολόγος-βυζαντινολόγος, ο οποίος ως μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών σημείωσε μια σύντομη παρουσία στους Φιλίππους, επιχειρεί τις πρώτες ανασκαφικές έρευνες στα επιφανειακά σωζόμενα ερείπια, γνωστά ως «Ντιρεκλέρ»³⁵, από τα οποία προέκυψε εν συνεχεία ο μνημειακός παλαιοχριστιανικός ναός με την επωνυμία Βασιλική Β³⁶.

Ο M.L. Renaudin (Εικ. 13) στην τρίχρονη παρουσία του στους Φιλίππους πραγματοποίησε την πρώτη έρευνα στον προϊστορικό οικισμό στη θέση «Ντικιλί Τας» (Εικ. 14) σε τρεις ανασκαφικές περιόδους (1920-1922)³⁷. Παράλληλα προχώρησε με τη συνεργασία του J. Festugiere τις ανασκαφές στην αρχαία πόλη στο *ιερό των Αιγυπτίων θεών*³⁸ στα *ιερά των*

³² BCH XLV(1921) Chronique des fouilles, 546-547

³³ BCH XLIV(1920) Chronique des fouilles, 407,

³⁴ BCH XLV (1921) Chronique des fouilles, 547, BCH XLVI (1922) Chronique des fouilles, 530-531

³⁵ L. Heuzey-H. Daumet, *Mission archéologique*, 87-92

³⁶ P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale* Paris 1945, 415-513

³⁷ BCH XLIV (1920) Chronique des fouilles, 407, BCH XLV (1921) Chronique des fouilles, 543-544, BCH XLVI (1922) Chronique des fouilles, 527-528 πρβλ. και L. Renaudin, «Voyage dans la Macédoine Première, «Stations préhistoriques, Pangée et la région de Drama» CRAI 1922, 64 κ.ε. L. Renaudin, «Un habitat néolithique dans la Macédoine première : La tomba de Dikili Tash» CRAI 1923, 270-272

³⁸ BCH XLV(1921) Chronique des fouilles, 544-546, BCH XLVI(1922) Chronique des fouilles, 530

βράχων, όπου (Εικ. 15) και το ιερό του Σιλβανού³⁹. Ο M.L. Renaudin δεν ολοκλήρωσε ωστόσο αυτές τις τόσο ενδιαφέρουσες ανασκαφές στους Φιλίππους, γιατί εγκατέλειψε οριστικά την αρχαιολογική έρευνα και, όπως με πληροφόρησε ο Olivier Picard, διέπρεψε ως διευθυντής Τράπεζας στην Τυνησία. Τις ανασκαφικές του έρευνες στο ιερό των Αιγυπτίων Θεών και στα ιερά των βράχων μελέτησε και δημοσίευσε ο Paul Collart.⁴⁰ Μέρος από το αρχαιολογικό υλικό της πρώτης ανασκαφής του προϊστορικού οικισμού στο «Ντικιλί Τας» έχει διασωθεί. Πρόκειται κυρίως για μια μικρή σειρά ειδωλίων που βρέθηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπου είχαν μεταφερθεί για συντήρηση. Τη μελέτη τους, η οποία έχει ενταχθεί στο ανασκαφικό πρόγραμμα της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών και της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στον προϊστορικό οικισμό «Ντικιλί Τας», έχει αναλάβει η αρχαιολόγος Χριστίνα Μαραγκού⁴¹.

Τον M.L. Renaudin διαδέχθηκαν στην ανασκαφή των Φιλίππων δύο νέα μέλη της Σχολής, οι J. Charboneux και F. Charoutier, οι οποίοι συνέχισαν τις ανασκαφικές έρευνες στο θέατρο⁴² και στην παλαιοχριστιανική Βασιλική «Ντιρεκλέρ»⁴³, στα βόρεια της οποίας εντόπισαν τη Ρωμαϊκή Αγορά (Forum), όπου και άρχισαν ανασκαφές.⁴⁴

Στο θέατρο συνεχίζοντας την ανασκαφή του G. Daux οι J. Charboneux και F. Charoutier ανέσκαψαν κατά το 1923 και 1924 τη δυτική πλευρά της ορχήστρας και τη δυτική πάροδο⁴⁵ (Εικ. 16). Εκεί αποκάλυψαν τις παραστάδες της εισόδου της δυτικής παρόδου στην ορχήστρα με τα ανάγλυφα της Νίκης, του Άρη και της Νέμεσης και την αναθηματική επιγραφή

³⁹ BCH XLVI(1921) Chronique des fouilles, 545-546, BCH XLVII(1922) Chronique des fouilles, 528-530. Πρβλ. επίσης : J. Festugiere. « Le collegium Silvani de Philippes ». CRAI 1922, 276-278, Ch. Picard «Le dieux de la colonie de Philippes vers le 1^{er} siècle de notre ère », *Revue de l'Histoire de Religions*, Annales du Musée Guimet, Paris RHR LXXXVI, (1921), 120

⁴⁰ P. Collart, «Le sanctuaire des dieux égyptiens à Philippes» BCH 53(1929). 70-100

⁴¹ Christina Marangou, *ΕΙΔΩΛΙΑ, Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce* BAR International Series 576, 1992

⁴² BCH XLVI (1922) Chronique des fouilles, 528, BCH XLVII (1923) Chronique des fouilles, 534-535, BCH XLVIII (1924) Chronique des fouilles, 501

⁴³ BCH XLVII (1923) Chronique des fouilles, 535-536, BCH XLVIII, (1924), Chronique des fouilles, 501

⁴⁴ BCH XLVII (1923) Chronique des fouilles, 535, BCH XLVIII, (1924), Chronique des fouilles, 501

⁴⁵ BCH XLVII(1923) Chronique des fouilles, 534-535, BCH XLVIII(1924) Chronique des fouilles, 501

του ιερέα της *Ανεικήτου Νεμέσεως*⁴⁶. Από τα *disjecta membra* των παραστάδων και του τόξου αυτής της εισόδου, το οποίο έφερε επίσης ανάγλυφο της Νέμεσης και με βάση τις δύο μελέτες που δημοσίευσαν για τα ανάγλυφα αυτής της εισόδου οι ανασκαφείς, συντέθηκε η αναστήλωση του τόξου στο τελευταίο πρόγραμμα ανάδειξης του θεάτρου Φιλίππων⁴⁷ (εικ. 17).

Μετά από τρίχρονη περίοδο διακοπής η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών με διευθυντή τον M.P. Rousset επανήλθε στους Φιλίππους με νέα αρχαιολογική ομάδα:

Ο Paul Collart, Ελβετός αρχαιολόγος, ξένο μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, έφθασε στους Φιλίππους το 1928 και πρωταγωνίστησε στις ανασκαφές ως το 1937. Ο Paul Collart με τη συνεργασία του Δανού αρχιτέκτονα M. Kindt Larsen συνέχισε την ανασκαφή στο θέατρο το 1928⁴⁸ (Εικ. 19) και προχώρησε στην πρώτη δημοσίευση του θεάτρου στο περιοδικό της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών⁴⁹. Είναι αυτός που συνέχισε από το 1930 ως το 1935 με τη συνεργασία του αρχιτέκτονα M. Doucoux την ανασκαφή στο *Forum*⁵⁰ (Εικ. 20), το οποίο είχαν εντοπίσει και εν μέρει αποκαλύψει οι J. Charboneux και F. Charoutier το 1923 και 1924⁵¹. Το 1935 ο P. Collart πραγματοποίησε συμπληρωματικές ανασκαφές στο θέατρο⁵² (Εικ. 21-Εικ. 22), όπως και στην ανατολική πύλη των τειχών, τη λεγόμενη «*Πύλη της Νεάπολης*»⁵³. Παράλληλα προχώρησε τη συστηματική καταλογογράφηση και φωτογράφιση των αναγλύφων στα *ιερά των*

⁴⁶ F. Chapoutier, "Némésis et Nike," *BCH* 48 (1924), 287-303; F. Chapoutier, "Un troisième bas relief du théâtre de Philippes", *BCH* 49 (1925), pp. 239-244.

⁴⁷ Γ. Καραδέδος, Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Θέατρο Φιλίππων 2002-2004- Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης – αναστήλωσης *AEMΘ* 20(2006), 89, σχ. 10. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Γ. Καραδέδος, "Φίλιπποι – Το αρχαίο θέατρο", *Φίλιπποι – Το θέατρο – Οι παραστάσεις αρχαίου δράματος 1957-2007* (Καβάλα 2007), 58-59. επιμ. εκδ. Δ. Εμμανουηλίδης

⁴⁸ *BCH* LII(1928) Chronique des fouilles, 492-493

⁴⁹ P. Collart, "Le théâtre de Philippes", *BCH* 52 (1928), 74-81;

⁵⁰ *BCH* LV(1930), Chronique des fouilles, 502-506, *BCH* LVI(1931), Chronique des fouilles, 499-502, *CRAI* 1932, 166, *AA* 1932, 161, *BCH* LVII(1933), Chronique des fouilles, 279-282, *BCH* LVIII(1934), Chronique des fouilles, 257-259, *CRAI* 1934, 125, *AA* 1933, 243, *AA* 1934, 171, *BCH* LIX(1935), Chronique des fouilles, 286-287

⁵¹ ο.π. Σημ. 44

⁵² *BCH* LIX(1935) Chronique des fouilles, 291, *CRAI* 1936, 121, *AA* 1936, 149

⁵³ *BCH* LIX(1935) Chronique des fouilles, 290,

βράχων⁵⁴, εργασία που ολοκλήρωσε και δημοσίευσε πολύ αργότερα μετά από 40 χρόνια με τη συνεργασία του άξιου μαθητού του Pierre Ducrey⁵⁵.

Το 1930 προστέθηκε στην αρχαιολογική ομάδα των Φιλίππων και ο E. Lalalus⁵⁶. Το 1933 οι P. Collart και E. Lalalus συνέχισαν τις ανασκαφές στο Forum (Εικ. 23- Εικ. 24) και αποκάλυψαν και την λεγ. *Εγνατία οδό* στη Βόρεια πλευρά του⁵⁷. Παράλληλα ο E. Lalalus πραγματοποίησε την πρώτη ανασκαφική έρευνα στο *ρωμαϊκό υδραγωγείο*⁵⁸, το οποίο είχε εντοπίσει ο L. Heuzey⁵⁹.

Ο M. Feyel από το 1934 ως το 1936 δραστηριοποιήθηκε στην ανασκαφική έρευνα- εντόπιση *κτιρίων Ρωμαϊκών χρόνων* στην κάτω πόλη⁶⁰. Το σημαντικότερο από αυτά ήταν το κτιριακό συγκρότημα νότια της Βασιλικής Β που το αναγνώρισε ως *Θέρμες*. Η ανασκαφή του μνημειακού αυτού κτηρίου δεν ολοκληρώθηκε και συνεχίστηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο⁶¹. Το κτίριο άλλαξε διαδοχικά ονόματα από τους διαδοχικούς ανασκαφείς του. Ο τελευταίος ανασκαφέας, ο M. Provost, το ονόμασε «*Οικία των άγριων ζώων*» από τις παραστάσεις των άγριων ζώων που έχουν σωθεί αποσπασματικά στο ψηφιδωτό δάπεδο μιας αψιδωτής αίθουσας του⁶².

Τις ανασκαφές στη *Βασιλική Β* που είχαν διενεργηθεί από το 1922 ως το 1924⁶³ (Εικ. 25) συνέχισε από το 1932 ο Paul Lemerle⁶⁴, ο οποίος και ολοκλήρωσε την αποκάλυψη του μνημείου⁶⁵ (Εκ. 26). Ο Paul Lemerle ανέσκαψε επίσης ένα δεύτερο μνημειακό παλαιοχριστιανικό ναό⁶⁶, τον οποίο

⁵⁴ BCH LIX(1935) Chronique des fouilles, 290, P.Collart, *Philippes*, 31

⁵⁵ P. Collart-P. Ducrey, *Philippes I. Les Reliefs rupestres*, BCH Supplement II Paris 1975

⁵⁶ BCH LVII(1933) Chronique des fouilles, 279-282

⁵⁷ BCH LVIII(1934) Chronique des fouilles, 257-259, BCH LIX(1935), 286 ,

⁵⁸ BCH LIX (1935), 187, AA 1935, 290 , P. Collart, *Philippes*, 369, note 3

⁵⁹ L. Heuzey- H. Daumet, *Mission archéologique*, 51

⁶⁰ CRAI 1935,187, AA 1935, 228, BCH 1936, 479-480

⁶¹ P. Aupert « *Philippes. L'edifice avec bains*» BCH 103(1979) 619-627, BCH 104(1980), 699-712

⁶² S. Provost and L. Foschia, "Η οικία των άγριων ζώων στους Φιλίππους. Οι νέες ανασκαφές 2001-2002", *AEMTH* 16 (2002), 107-118; Βλέπε επίσης S. Provost - L. Tassingen, "Maison des fauves" BCH 126 (2002), 2, 512-518; S. Provost and L. Foschia, "Fouille dans la maison des fauves", *BCH CXXVIII-CXXIX* -129 (2004-2005), 2, 781-803.

⁶³ ό.π. Σημ. 34 και Σημ.43

⁶⁴ BCH LVII(1933) Chronique des fouilles 282-285

⁶⁵ BCH LVII(1933) Chronique des fouilles 282-285, BCH XLVIII(1934) Chronique des fouilles, 257-261, CRAI 1934,126 AA 1933,244

⁶⁶ BCH LIX(1935) Chronique des fouilles , 288-290, CRAI 1936, 122 AA 1936,147, BCH LX(1936), Chronique des fouilles ,478 -479, BCH LXI(1937), Chronique des fouilles, 415-418

ονόμασε *Βασιλική Α* ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά ανέγερσης των δύο ναών⁶⁷ (Εικ. 27).

Το 1935 εμφανίσθηκε στην ανασκαφή των Φιλίππων και ο αρχαιολόγος J. Courgy, ο οποίος ως το 1937 ανέσκαψε δύο σημαντικά κτίρια: Την *Εμπορική Αγορά* ανάμεσα στη Βασιλική Β και τη Ρωμαϊκή Αγορά⁶⁸ και το *ελληνιστικό ναόσχημο κτίριο*, το αποκαλούμενο και *ηρώον*, στο πρώτο άνδριο βόρεια της Ρωμαϊκής Αγοράς στους πρόποδες του λόφου δίπλα στη Βασιλική Α⁶⁹ (Εικ. 28).

Στους ανασκαφείς προστέθηκε κατά το 1936 ο J. Roger, μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών κατά το 1935-1939, ο οποίος συνέχισε την ανασκαφική έρευνα του P. Collart στην ανατολική πύλη των τειχών⁷⁰, γνωστή ως «*Πύλη της Νεάπολης*» και κατά τα έτη 1936 και 1937 και πραγματοποίησε ανασκαφική έρευνα και σε δύο άλλες πύλες του τείχους των Φιλίππων, στη *Δυτική πύλη* που της δόθηκε το συμβατικό όνομα «*Πύλη των Κρηνίδων*» (Εικ. 29) και στη Νότια πύλη που ονομάστηκε «*Πύλη των ελών*»⁷¹ (Εικ. 30).

Η τελευταία ανασκαφική περίοδος στους Φιλίππους ήταν στο έτος 1937 με τους αρχαιολόγους P. Lemerle, J. Courgy και J. Roger που ολοκλήρωσαν τις έρευνες τους στους παραπάνω ανασκαφικούς τομείς τους. Το 1938 δημοσιεύτηκε η μελέτη του J. Roger, για το τείχος της κάτω πόλης⁷², καθώς και η πρώτη μελέτη των *τειχών της ακρόπολης* των Μ. Doucoux και P. Lemerle⁷³.

Σημαντική ήταν στο ανασκαφικό πρόγραμμα των Φιλίππων η συμβολή του αρχιτέκτονα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Μ. Doucoux, ο οποίος υπήρξε επίσης βασικός συνεργάτης και στις ανασκαφές της Θάσου,

⁶⁷ P. Lemerle, *Philippes et la Macedoine orientale* Paris 1945, 283-412

⁶⁸ BCH LIX (1935), "Chroniques des fouilles", 288-289,

⁶⁹ BCH 59 (1935), Chroniques des fouilles 289-290; BCH 60, Chroniques des fouilles (1936), 479; BCH 61 (1937), Chroniques des fouilles, 463-465.

⁷⁰ BCH LIX (1935) Chronique des fouilles, 290,

⁷¹ CRAI 1915, 37 BCH LX (1936), 478

Πρβλ. επίσης Ch. Picard "Un texte nouveau de la correspondance entre Abgar d'Osroène et Jésus Christ gravé sur une porte de ville de Philippe (Macédoine)," BCH 44 (1920), pp. 41-42, BCH LX (1936) Chronique des fouilles, 478-479, BCH LXI (1937) Chronique des fouilles, 463 CRAI 1937, 181 J. Roger, "L'enceinte basse de Philippes," BCH 62 (1938), 20-38 figs. 1, 3, 4, 6, 7, plus. XII-XIII.

⁷² J. Roger, "L'enceinte basse de Philippes," BCH 62 (1938), 20-38

⁷³ M. Doucoux and P. Lemerle, "L'acropole et l'enceinte haute de Philippes," BCH 62 (1938), 4-19, pl. IIIB.

όπου εκπόνησε και τη αρχιτεκτονική μελέτη του Αρχαιολογικού Μουσείου της Θάσου⁷⁴.

Το ανασκαφικό πρόγραμμα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στους Φιλίππους διακόπηκε το 1937, γιατί, όπως πολύ εύστοχα επεσήμανε ο P. Collart, «ποτέ μια ανασκαφή σε μια ολόκληρη πόλη δεν μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένη»⁷⁵. Οι ανασκαφείς χρειάζονταν χρόνο και στήριξη για τη δημοσίευση των εκτεταμένων ανασκαφών που είχαν πραγματοποιήσει στον αρχαιολογικό χώρο.

Η συνολική δημοσίευση των ανασκαφών των Φιλίππων δεν έχει ως σήμερα ολοκληρωθεί, αλλά μια σειρά σημαντικών άρθρων που αναφέρονται σε αρχαιολογικά ευρήματα αυτών των ανασκαφών έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής και σε αλλά έγκυρα αρχαιολογικά περιοδικά⁷⁶.

Δύο σημαντικές ωστόσο μονογραφίες των πρώτων ανασκαφέων που αναφέρονται αντίστοιχα στην αρχαία και την παλαιοχριστιανική πόλη, το βιβλίο του Paul Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis des origines jusque a la fin de l' époque romain* Paris 1937 και η μονογραφία του Paul Lemerle, *Philippes et la Macedoine orientale* Paris 1945 παραμένουν βιβλία αξεπέραστα ως σήμερα και εξακολουθούν να αποτελούν βασικά εγχειρίδια για την περαιτέρω μελέτη της αρχαίας και της παλαιοχριστιανικής πόλης των Φιλίππων και της Ανατολικής Μακεδονίας γενικότερα.

Πριν προχωρήσω στην αντίστοιχη παρουσίαση του έργου των ελληνικών αρχαιολόγων στους Φιλίππους κατά το χρονικό διάστημα 1914-1937 και 1945-1960 θέλω να συμπληρώσω τα πορτραίτα των Γάλλων αρχαιολόγων με λίγες πληροφορίες που αναφέρονται στη μετά τους Φιλίππους συνέχεια της ζωής τους:

⁷⁴ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Από την Ιστορία του Μουσείου Θάσου», 379-383 εικ. 5-7

⁷⁵ P. Collart, *Philippes, Avant –Propos*

⁷⁶ Για βιβλιογραφική σύνοψη της μέχρι σήμερα αρχαιολογικής έρευνας στους Φιλίππους πρβλ: M. Séve, "Philippes: une ville romaine en Grèce", in R. Etienne et al., eds., *L' Espace Grec, "Cent cinquante ans de fouilles de l'École Française d'Athènes"* (Paris, 1996), 92; id., "De la naissance à la mort d'une ville: Philippes en Macédoine (IV s.av.J.C.-VIII s.ap.J.C)", *Histoire urbaine* 1 (2000), 187-204. Ch. Koukouli-Chrysanthaki and Ch. Bakirtzis, *Philippi*, 5th ed. (Athens, 2009); G. Gounaris and E. Gounari, *Philippi, Archaeological Guide* (Thessaloniki, 2004).

Ch. Koukouli Chrysanthaki, "Philippi", *Brills Companion to Ancient Macedon. Studies in the Archaeology and History of Macedon 652 B.C-300 A.D.* ed. R. G. Lane Fox, Leiden 2011, 437-452

Οι αρχαιολόγοι ανασκαφείς των Φιλίππων ήταν μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών, τα οποία για τη θητεία τους στη Σχολή είχαν επιλεγεί με αυστηρές εξετάσεις. Η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή με τις εγκαταστάσεις της στην Αθήνα τους παρείχε άνετη διαμονή στους ξενώνες της (Εικ. 31) και δυνατότητες ολοκληρωμένης επιστημονικής ενημέρωσης στην οργανωμένη βιβλιοθήκη της (Εικ. 32). Με εξαίρεση τον M.L. Renaudin, ο οποίος με προσωπική του επιλογή εγκατέλειψε την αρχαιολογική έρευνα, οι λοιποί ανασκαφείς των Φιλίππων συνέχισαν με επιτυχία την αρχαιολογική τους καριέρα ως ανασκαφείς, μελετητές και πανεπιστημιακοί καθηγητές στη Γαλλία .

Ο Charles Picard, ο επικεφαλής των πρώτων συστηματικών ανασκαφών στη Θάσο και στους Φιλίππους ως διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών και ως πανεπιστημιακός καθηγητής της Κλασικής Αρχαιολογίας υπηρέτησε με ένα πολύπλευρο έργο την ανασκαφική έρευνα στην Ελλάδα και τη μελέτη του αρχαίου Ελλάνικου πολιτισμού. Δούλεψε στη Δήλο, στους Δελφούς, στη Θάσο και στους Φιλίππους και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στην Κρήτη. Υπήρξε Γενικός Γραμματέας της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών από το 1911 ως το 1914 και Διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής από το 1919 ως το 1925. Δίδαξε Κλασική Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο της Lyon και στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης από το 1939 ως το 1953. Πέθανε το 1965.

Ο George Daux, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, διακρίθηκε με τις μελέτες του στην αρχαίες ελληνικές επιγραφές.

Ο J.Charboneux τελείωσε την καριέρα του ως Διευθυντής στο Τμήμα των Ελληνικών Αρχαιοτήτων στο Λούβρο, όπου διαδέχθηκε τον επίσης σπουδαίο αρχαιολόγο, γνωστό και από τις ανασκαφές στη Θάσο, Pierre Devambe.

Ο F. Charoutier, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε εν συνεχεία στην ανασκαφή της Γαλλικής Σχολής στα Μάλια, μετά τη θητεία του στη Σχολή εκλέχθηκε καθηγητής στην Ecole Normale Supérieure στο Παρίσι.

Ο J. Courgy, ο οποίος εργάστηκε πολλά χρόνια στη Δήλο, μελέτησε και δημοσίευσε επιγραφές της Δήλου και εκλέχθηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Bordeaux.

Ο J. Roger μετά τη συμμετοχή του στις ανασκαφές των Φιλίππων δραστηριοποιήθηκε ερευνητικά και στην περιοχή της Αμφίπολης⁷⁷.

⁷⁷ J. Roger, «Inscriptions de la region du Strymon», *Revue Archaeologique (RA)* 24(1945), 37-55. J. Roger, «Le monument au lion d' Amphipolis», *BCH* LXIII(1939), 4-42

Ο E. Lapalus, ο οποίος επίσης εργάστηκε στη Δήλο, εκλέχτηκε καθηγητής στο Clermont-Ferrand στην Κεντρική Γαλλία.

Ο J. Festugiere, μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών ως το 1925, έγινε μοναχός και συνέχισε την έρευνα στην Παλαιοχριστιανική Θεολογία με ειδίκευση στις σχέσεις Γνωστικών και Χριστιανών.

Ο M. Feyel, καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, είχε τραγικό τέλος: διώχθηκε για τα πατριωτικά του φρονήματα από τους Γερμανούς στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και πέθανε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία.

Ο αρχιτέκτονας M. Doucoux εργάστηκε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών από το 1929 ως το 1939. Στο χρονικό αυτό διάστημα πήρε μέρος επίσης και στον αρχιτεκτονική μελέτη του κτιρίου της Τράπεζας της Ελλάδος στην Αθήνα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο γύρισε στη Γαλλία και εργάστηκε στο Αρχείο Εθνικών Κτιρίων.

Ο P. Collart έκλεισε την καριέρα του ως καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Λωζάννης και δημοσίευσε με τον P. Ducrey, μαθητή του και διάδοχό του, τα ανάγλυφα των βράχων των Φιλίππων (Εικ. 33).

Ο P. Lemerle είχε μια λαμπρή πορεία στην αρχαιολογική έρευνα και στην ακαδημαϊκή κοινότητα ως καθηγητής στη Σορβόνη και στο College de France (Εικ. 34).

Το ανασκαφικό έργο των Γάλλων αρχαιολόγων που διαμόρφωναν το αρχαιολογικό τοπίο των Φιλίππων η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία το παρακολούθησε αρχικά μακρόθεν. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, στην οποία υπαγόταν και η Ανατολική Μακεδονία, διακινούσε τη σχετική αλληλογραφία των εγκρίσεων προσπαθώντας να τηρήσει το γράμμα του Νόμου για την επίβλεψη της ανασκαφής με εκπρόσωπό της. Από την αλληλογραφία προκύπτει ότι στη δεύτερη περίοδο των ανασκαφών μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο έχει αντιμετωπισθεί το πρόβλημα της επίβλεψης με τον διορισμό ως εκτάκτου επιμελητού αποσπασμένου από την Καβάλα δασκάλου, στον οποίο μάλιστα καταβάλλονται και τα έξοδα μετακίνησής του στον αρχαιολογικό χώρο.⁷⁸

Από έκθεση του εφόρου αρχαιοτήτων Ευστράτιου Πελεκίδη το 1932 στη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Παιδείας προκύπτει ο διορισμός και του πρώτου φύλακος αρχαιοτήτων στον αρχαιολογικό χώρο

⁷⁸ Αριθ. 728 /20.51924 έγγραφο Αρχείο ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης

των Φιλιππων⁷⁹. Ο φύλακας ασχολείται αποκλειστικά με την φύλαξη του χώρου, παρακολουθεί τις ανασκαφές των Γάλλων και παραλαμβάνει τα τυχαία αρχαιολογικά ευρήματα

Τα προβλήματα ωστόσο της προστασίας και της φύλαξης των κινητών ευρημάτων των ανασκαφών παραμένουν ανεπίλυτα. Τα αρχαία μεταφέρονται από το μικρό φυλάκιο της ανασκαφής (Εικ. 35) σε ιδιωτικό κτίριο του χωριού Ραχτσά, το οποίο μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών και τις μετονομασίες τοπωνυμίων που ακολούθησαν αποκαλείται πλέον Κρηνίδες. Η ασφάλειά τους ωστόσο παραμένει και εκεί ελλιπής. Ο Ευστράτιος Πελεκίδης σε σχετική αναφορά του στο Υπουργείο Παιδείας, στο οποίο υπαγόταν τότε η Αρχαιολογική Υπηρεσία, θέτει το θέμα ανέγερσης μικρού Μουσείου στον Αρχαιολογικό χώρο των Φιλιππων, λύση που ήδη έχει αρχίσει να υλοποιείται στην περίπτωση της Θάσου.

Η συσσώρευση των προβλημάτων για τη στέγαση των αρχαίων που έχουν φέρει στο φως οι δύο ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στους Φιλιππους και στη Θάσο, όπου προχωρεί η ανέγερση του πρώτου Αρχαιολογικού Μουσείου στη Βόρεια Ελλάδα, επιβάλλουν την παρουσία της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην Ανατολική Μακεδονία. Στις αρχές του 1934 ιδρύεται στην Καβάλα Επιμελητεία Αρχαιοτήτων υπαγόμενη στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης και τοποθετείται επιμελητής αρχαιοτήτων ο αρχαιολόγος Γεώργιος Μπακαλάκης(Εικ. 36).

Τα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει είναι πολλά. Το πάθος του ωστόσο για τη διάσωση των αρχαίων και ο πόθος του να προχωρήσει την αρχαιολογική έρευνα εντυπωσιάζει τον Αμερικανό ιερωμένο H.V. Morton, ο οποίος, ακολουθώντας τα βήματα του Αποστόλου Παύλου, πέρασε από την Καβάλα στη δεκαετία του '30:

Ήμουν πολύ τυχερός που γνώρισα ένα νεαρό αρχαιολόγο τον Γεώργιο Μπακαλάκη. Ο ενθουσιασμός του για τη Νεάπολη μου ζέστανε την καρδιά! Πόσο ζοφερός θα ήταν ο κόσμος χωρίς τους φλογερούς νέους ανθρώπους που θα γκρέμιζαν δέκα δημαρχεία για να βρουν μια αρχαία επιγραφή. Με πήγε σε ένα κατασκονισμένο παράπηγμα, όπου ό,τι είχε απομείνει από την μαρμαρόκτιστη πόλη της εποχής του Απόστολου Παύλου είναι ριγμένο κάτω, ανάμεσα σε σκόνη και ποντίκια⁸⁰.

⁷⁹ Αναφορά Ε. Πελεκίδου 1932 (με συνημμένη αναφορά-έκθεση του νεοδιορισμένου φύλακος αρχαιοτήτων) Αρχείο ΙΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης.

⁸⁰ H.V. Morton *In the steps of Sant Paul*, New York, 1937,265

Ο Γεώργιος Μπακαλάκης βρέθηκε στους Φιλίππους και στη Θάσο δίπλα στις οργανωμένες επιστημονικές ομάδες των αρχαιολόγων της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής φορτωμένος με τα ασήκωτα πρακτικά προβλήματα μιας νεοσύστατης υπηρεσίας, χωρίς ανθρώπινο δυναμικό και υλικά μέσα, αντλώντας δύναμη από τον πόθο του να σταθεί ως έλληνας αρχαιολόγος ισάξια δίπλα στους ξένους που υπηρετούσαν την αρχαιολογική επιστήμη δίπλα του με πολύ ευνοϊκότερες συνθήκες.

Παραθέτω τα λόγια του από την ανακοίνωσή του «*Μνημόσυνα, Παράδοση και προσδοκίες*» στο Α΄ Αρχαιολογικό Συνέδριο στην Καβάλα με θέμα «*Η Καβάλα και η περιοχή της*⁸¹»:

*«Υπήρχε φυσικά και ενδόμυχος πόθος δίπλα στους ξένους να κά-
νουμε κι εμείς κάτι, να κάνουμε κάποια δική μας έρευνα σε τόπους άγνω-
στους ακόμα και अपαράδοτους στους ξένους. Δεν έχει σημασία το πόσο
μικρή ή μεγάλη θα ήταν η δική μας έρευνα. Λίγο αλλά δικό μας θα ήταν το
φως».*

Ο Γ. Μπακαλάκης επιδόθηκε με πάθος στην αρχαιολογική έρευνα «*προφταίνοντας*» τους Γάλλους αρχαιολόγους και προπαντός τον δραστήριο P. Collart στην ταύτιση της αρχαίας Νεάπολης και των θασιακών αποικιών Οισύμης⁸² και Γαληψού⁸³ και οργανώνοντας με τη χρηματοδότηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας και τη στήριξη του Μητροπολίτη Καβάλας Χρυσοστόμου τις πρώτες ανασκαφές στο Ιερό της Παρθένου της αρχαίας Νεάπολης (σημ. Καβάλας)⁸⁴ στο τειχισμένο πόλισμα της Καλαμίτσας (αρχ. Αντισάρα)⁸⁵, στις ακροπόλεις της αρχαίας Οισύμης⁸⁶ και της αρχαίας Γαληψού⁸⁷.

Η παρουσία του Γεωργίου Μπακαλάκη στο ανασκαφικό πεδίο των Φιλίππων συνδεόταν με τα πρακτικά προβλήματα παρακολούθησης της ανασκαφής, της στέγασης των ευρημάτων, τις τοπογραφήσεις και του καθαρισμού ορίων του αρχαιολογικού χώρου, ο οποίος είχε δοθεί ως καλλι-

⁸¹ Γ. Μπακαλάκης, «Μνημόσυνα, Παράδοση και Προσδοκίες» *Η Καβάλα και η Περιοχή της* ΙΜΧΑ 1980, 122

⁸² Γ. Μπακαλάκης, «Ανασκαφή εν Καβάλα και τοις πέριξ» *ΠΑΕ* 1938, 97-102

⁸³ Γ. Μυλωνάς-Γ. Μπακαλάκης, «Γαληψός Θασίων εμπόριον» *ΑΕ* 1938, 53-51

⁸⁴ Γ. Μπακαλάκη, «Νεάπολις-Χριστουπολις-Καβάλα» *ΑΕ* 1936, 1-48

⁸⁵ Γ. Μπακαλάκη, *ΠΑΕ* 1935, 24-42, *ΠΑΕ* 1936, 74-81, *ΠΑΕ* 1937, 64-67

⁸⁶ Γ. Μπακαλάκης, «Ανασκαφή εν Καβάλα και τοις πέριξ» *ΠΑΕ* 1938, 97-102

⁸⁷ Γ. Μυλωνάς- Γ. Μπακαλάκης, «Γαληψός Θασίων εμπόριον» *ΑΕ* 1938, 53-61

εργήσιμος κλήρος στους πρόσφυγες του γειτονικού στον αρχαιολογικό χώρο χωριού με το νέο όνομα Κρηνίδες.

Στα λιγοστά έγγραφα του προπολεμικού αρχείου της Εφορείας αποτυπώνεται η αγωνία του κρατικού λειτουργού που δεν επαρκεί μόνος αυτός να καλύψει τις ανάγκες μιας Υπηρεσίας που εκτείνεται από τον Στρυμόνα ως τον Έβρο. Χαρακτηριστικό είναι ένα έγγραφο του, στο οποίο το Υπουργείο απαντά θετικά στην πρόταση να ανατεθεί η επίβλεψη των ανασκαφών της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στους Φιλίππους στο σεβασμιότατο Μητροπολίτη Νεαπόλεως Χρυσόστομο (Εικ. 37)! Ο Γ. Μπακαλάκης αναφέρεται⁸⁸ με μεγάλη ευγνωμοσύνη στη συμπαράσταση του Μητροπολίτη Καβάλας Χρυσόστομου Χατζησταύρου, του από Εφέσου Τράλλων και Φιλαδελφείας και από το 1926 πρώτου Μητροπολίτου Φιλίππων Νεαπολέως και Θάσου⁸⁹.

Στο κλίμα των καλών του σχέσεων με τον μητροπολίτη εντάσσεται και μια ιδιαίτερα έντονη ρήξη του με τον P. Lemerle: Μετά από μια επίσκεψη-προσκύνημα Καβαλιωτών με επικεφαλής τον Χρυσόστομο στην ανασκαπτόμενη από τον P. Lemerle Βασιλική Β ακολουθεί μια σε ιδιαίτερα οξύ τόνο αλληλογραφία, με τον P. Lemerle να εκφράζει την αγανάκτησή του για τις ζημίες που προκάλεσε η άνευ αδείας του ανασκαφέα "εισβολή" του κοινού σε ανασκαπτόμενο ακόμα μνημείο και τον Γ. Μπακαλάκη να αμφισβητεί την έκταση των ζημιών και να υπερασπίζεται το δικαίωμα των πολιτών της Καβάλας να επισκέπτονται με τον ιεράρχη τους τα θρησκευτικά μνημεία του ιστορικού παρελθόντος του τόπου τους (Εικ. 38). Τα γράμματα πήγαν κι ήρθαν γραμμένα αντίστοιχα στα ελληνικά και στα γαλλικά και κάποτε καταλάγιασε η ένταση (Εικ. 39).

Κατά τα άλλα οι σχέσεις με τους Γάλλους ανασκαφείς των Φιλίππων είναι καλές. Το γραμμένο σε ωραία αρχαιόπρεπη ελληνική γλώσσα σημείωμα του M. Feyel (Εικ. 40) είναι σαφές ότι προσπαθεί να καλύψει κάποιο πρόβλημα που είχε προκύψει με τον φύλακα αρχαιοτήτων Φιλίππων.

Η επόμενη αλληλογραφία του Γ. Μπακαλάκη με τον P. Lemerle, ο οποίος ανέλαβε εν τω μεταξύ τη διεύθυνση της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, αναφέρεται στην διευκόλυνση που παρέχει η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία για κατασκευή αντιγράφων από κιονόκρανα παλαιохριστιανικών χρόνων από τις ανασκαφές των Φιλίππων που προορίζο-

⁸⁸ Γ. Μπακαλάκη, Μνημόσυνα, παράδοση και προσδοκίες, 123-124

⁸⁹ Γ. Μπακαλάκη, ό.π.

νται για εκθέσεις στη Γαλλία και στην Ιταλία. Σημαντικό θέμα, το οποίο πρέπει να επιλύσει ο επιμελητής αρχαιοτήτων ως εκπρόσωπος του Ελληνικού κράτους, είναι ο καθορισμός της θέσης ανέγερσης του νέου φυλακίου-αποθήκης στον αρχαιολογικό χώρο. Κι εδώ υπάρχουν διαφωνίες, αλλά επιβάλλεται τελικά η γνώμη του Γ. Μπακαλάκη (Εικ. 41). Ακολουθεί η μεταφορά των κινητών ευρημάτων των ανασκαφών των Φιλίππων στο νεοσύστατο αρχαιολογικό Μουσείο στην Καβάλα (Εικ. 42) που στεγάσθηκε στο Δημοτικό κτίριο του Φαλήρου⁹⁰ (Εικ. 43 – Εικ. 44).

Μετά τον πόλεμο η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή δεν επανέρχεται στους Φιλίππους, όπως άλλωστε και ο Γεώργιος Μπακαλάκης, ο οποίος ύστερα από μια σύντομη θητεία του στο Αμερικανικό Κολλέγιο Anatolia στη Θεσσαλονίκη εκλέγεται καθηγητής της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Από την έδρα της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ο Γεώργιος Μπακαλάκης διδάσκει με πάθος Κλασική αλλά και Προϊστορική και Βυζαντινή Αρχαιολογία υπηρετώντας με ενθουσιασμό την αρχαιολογική έρευνα στη Μακεδονία και στη Θράκη, όχι μόνο με το προσωπικό του επιστημονικό έργο, αλλά και ως κινητήρια δύναμη για την εκλογή στη Σχολή προικισμένων καθηγητών και την ανάδειξη άξιων μαθητών. Την εκλογή του Μανόλη Ανδρόνικου στην έδρα της Κλασικής Αρχαιολογίας ακολούθησε η εκλογή του Στυλιανού Πελεκανίδη ως καθηγητού της Βυζαντινής Αρχαιολογίας και αργότερα του Δημήτρη Θεοχάρη ως καθηγητού της Προϊστορικής Αρχαιολογίας, για να αναφερθούμε στους παλαιότερους. Ο Δημήτρης Λαζαρίδης, διάδοχός του στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, είναι από τους πρώτους διδάκτορες μαθητές του. Πρωτοπόρος στην αρχαιολογική έρευνα της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, θα εμπνεύσει ως μέντορας τους αρχαιολόγους που συνέχισαν και συνεχίζουν να υπηρετούν την αρχαιολογική έρευνα σ' αυτούς τους τόπους.

Στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο δραστηριοποιούνται δύο Έλληνες αρχαιολόγοι, ο Δ. Λαζαρίδης και ο Σ. Πελεκανίδης (Εικ. 45), που αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα την Ελληνική

⁹⁰ Στο Ιστορικό και Λαογραφικό Αρχείο Καβάλας χρωστώ αυτή την μοναδική ως τώρα σωζόμενη φωτογραφία από εσωτερικό χώρο του προπολεμικού Μουσείου του "Φαλήρου" Καβάλας, όπου έχουν στηθεί ήδη τα πρώτα αγάλματα από το δυτικό ναό του Forum των Φιλίππων.

Αρχαιολογική Υπηρεσία και ένα Ελληνικό Ερευνητικό Ίδρυμα την Αρχαιολογική Εταιρεία.

Ο Δημήτρης Λαζαρίδης, που διαδέχεται τον Γ. Μπακαλάκη, καλείται να αντιμετωπίσει την αποκατάσταση των ζημιών του πολέμου τόσο στο αρχαιολογικό πεδίο, όσο και στα Μουσεία και τις Αρχαιολογικές Συλλογές της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης. Στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων έχει καταστραφεί το ωραίο ψηφιδωτό δάπεδο με την απεικόνιση των τειχών μιας πόλης, πιθανόν των Φιλίππων⁹¹ (Εικ. 46), στο Μουσείο Καβάλας πολλά από τα κινητά αρχαία των ανασκαφών των Φιλίππων έχουν πεταχθεί στη θάλασσα. Ανάμεσα σ' αυτά και η μαρμάρινη κεφαλή της Τύχης των Φιλίππων που ανασύρθηκε από ψαρά στον καιρό της κατοχής και παραδόθηκε στο Εθνικό Μουσείο (Εικ. 47α-β)⁹².

Το Μουσείο Καβάλας, στο οποίο στεγάζονται τα κινητά αρχαία των Φιλίππων, ανασυστήνεται εκ των ενόντων και επαναλειτούργει το 1954 (Εικ. 48- Εικ. 49). Στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων αρχίζουν τα πρώτα έργα καθαρισμού των παλαιών ανασκαφών για την ανάδειξη του χώρου. Στα τέλη της δεκαετίας του 50 η ίδρυση του Φεστιβάλ Φίλιππων-Θάσου επιβάλλει την πρόχειρη αναστήλωση του αρχαίου θεάτρου (Εικ. 50^{α-β}). Ο Δ. Λαζαρίδης αποδίδει μεγάλη σημασία στην επισκεψιμότητα του αρχαιολογικού χώρου και τα έργα που πραγματοποιούνται με τα πενιχρά μέσα εκείνης της εποχής στοχεύουν σ' αυτήν. Στη σύνδεση του κοινού με τον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων (Εικ. 51) συμβάλλει και ως πρόεδρος του Συλλόγου Φίλων Γραμμάτων και Τεχνών Καβάλας, οργανώνοντας και ο ίδιος ξεναγήσεις του κοινού και επιφανών προσώπων με συμπαραστάτες τον φιλόλογο καθηγητή Χαράλαμπο Λαλένη, έκτακτο επιμελητή αρχαιοτήτων, και τη φιλόλογο Μαρία Καραβολάνη- Χουρμουζιάδη, Διευντρια της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Καβάλας (Εικ. 52).

Παράλληλα με τα έργα του Δ. Λαζαρίδη στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων που στοχεύουν στην προστασία των μνημείων και στην διαχείριση του χώρου με χρηματοδότηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρχίζει το 1958 ένα καθαρά ερευνητικό ανασκαφικό πρόγραμμα στους Φιλίππους (Εικ. 53^α- Εικ. 53^β). Ο Στυλιανός Πελεκανίδης, έφορος της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Μακεδονίας, με λαμπρή θητεία στην Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Μακεδονίας και Θράκης, αρχίζει το 1958 με χρηματο-

⁹¹ BCH LVII(1933), Chonique des foulles, 282

⁹² G. Despinis, «Zu einem weiblichen Kopf mit Mauerkrone aus Philippi», *Wissenschaft mit Enthusiasmus*, Beitrage zu antiken Bildnissen und zur historischen Landeskunde Klaus Fittschen gewidmet 2001, 167-172

δότηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών ανασκαφές στην περιοχή ανατολικά του Forum⁹³, όπου θα αποκαλυφθεί το λαμπρό κτιριακό συγκρότημα του Οκτάγωνου και ο πρώτος χριστιανικός ευκτήριος οίκος στην Ευρώπη αφιερωμένος στον Απόστολο Παύλο.

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 ο Δ. Λαζαρίδης ανασκάπτει το αρχαίο κτίριο που εντοπίστηκε κάτω από τον ευκτήριο οίκο, ένα ταφικό ηρώο ελληνιστικών χρόνων, και αρχίζει ένα ευρύτερο πρόγραμμα ανασκαφών και αναστηλώσεων στους Φιλίππους, έχοντας πλέον δίπλα του δύο νεοδιορισμένες επιμελήτριες αρχαιοτήτων, την Κατερίνα Ρωμιοπούλου και την Ευγενία Γιούρη. Η εκλογή του Στυλιανού Πελεκανίδη ως καθηγητού της Βυζαντινής Αρχαιολογίας θα αναδείξει την ανασκαφή του συγκροτήματος του Οκτάγωνου σε πανεπιστημιακή ανασκαφή και σε φυτώριο των νέων βυζαντινολόγων που θα στελεχώσουν την Αρχαιολογική Υπηρεσία και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης τις επόμενες δεκαετίες (Εικ. 54).

Τα 100 χρόνια από την έναρξη της πρώτης αρχαιολογικής έρευνας στους Φιλίππους από τον L. Heuzey βρίσκουν τον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων με δυο σημαντικά αρχαιολογικά προγράμματα που στοχεύουν παράλληλα στην αποκάλυψη και στην ανάδειξη της αρχαίας και της παλαιοχριστιανικής πόλης. Η ανέγερση του Αρχαιολογικού Μουσείου Φιλίππων το 1961 για την υποστήριξη του ανασκαφικού έργου και την προβολή των ευρημάτων του αρχαιολογικού χώρου αποτελεί αναγνώριση από την πλευρά της Ελληνικής Πολιτείας του έργου των δύο αρχαιολόγων στη σημαντική αυτή πόλη της Αρχαίας και της Βυζαντινής Ελλάδας. Το έργο ωστόσο αυτών των δύο Ελλήνων αρχαιολόγων (Εικ. 55^{α-β}) στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων αποτελεί θέμα μιας άλλης ανακοίνωσης.

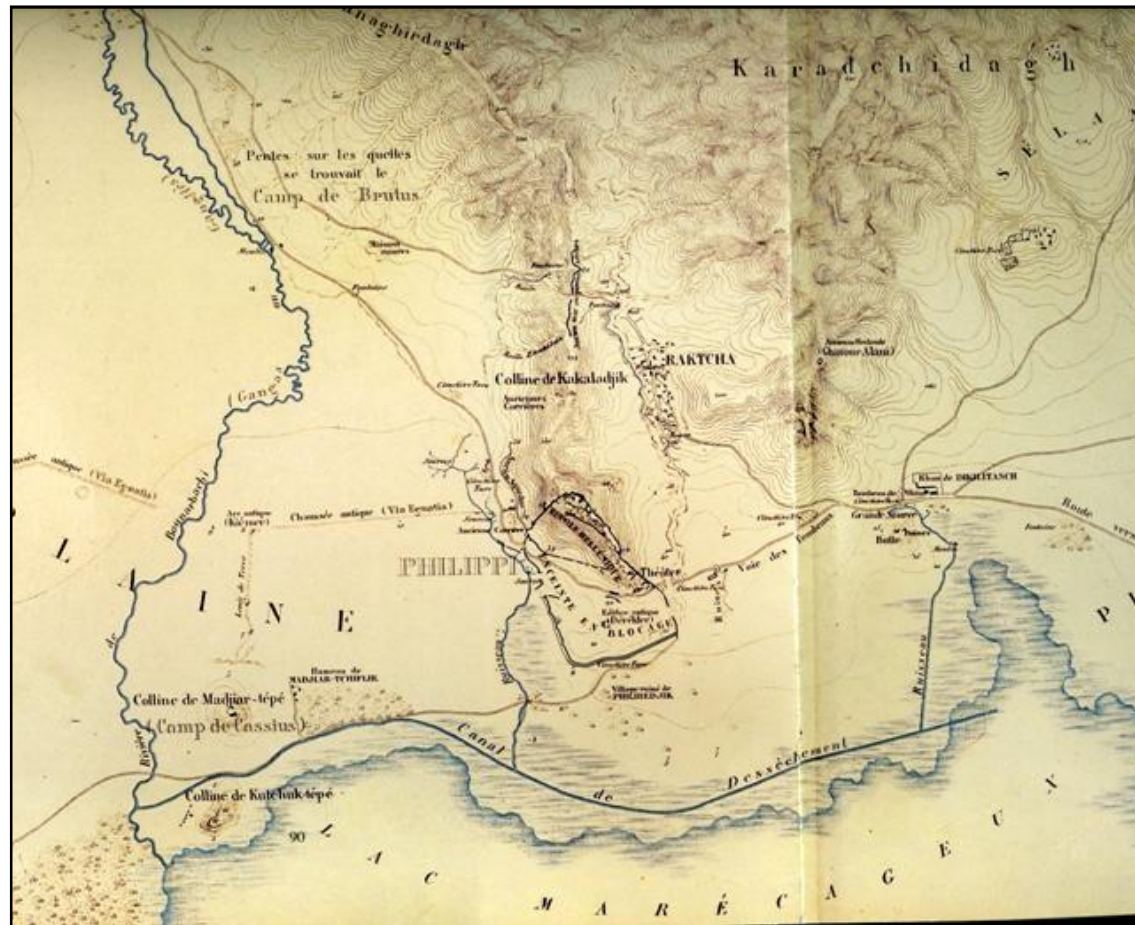
ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στον Dominique Mulliez, Διευθυντή της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, και στον Olivier Picard, επίτιμο Διευθυντή της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, για τη συμβολή τους στη συγγραφή αυτού του άρθρου με την παραχώρηση αρχαιολογικού φωτογραφικού υλικού και με την παροχή ενημερωτικών πληροφοριών για τα μέλη της Σχολής που εργάστηκαν στις ανασκαφές των Φιλίππων.

⁹³ Σ. Πελεκανίδη, Ανασκαφή Φιλίππων. ΠΑΕ 1958, 84-89



Εικ. 1 Αποτύπωση των φάσεων των αρχαίων και Βυζαντινών Φιλίππων σύμφωνα με τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών (Αρχείο Χ. Κουκούλη- Χρυσανθάκη)



Εικ. 2 Οι Φίλιπποι και η περιοχή τους (L. Heuzey-H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876 .pl.1)



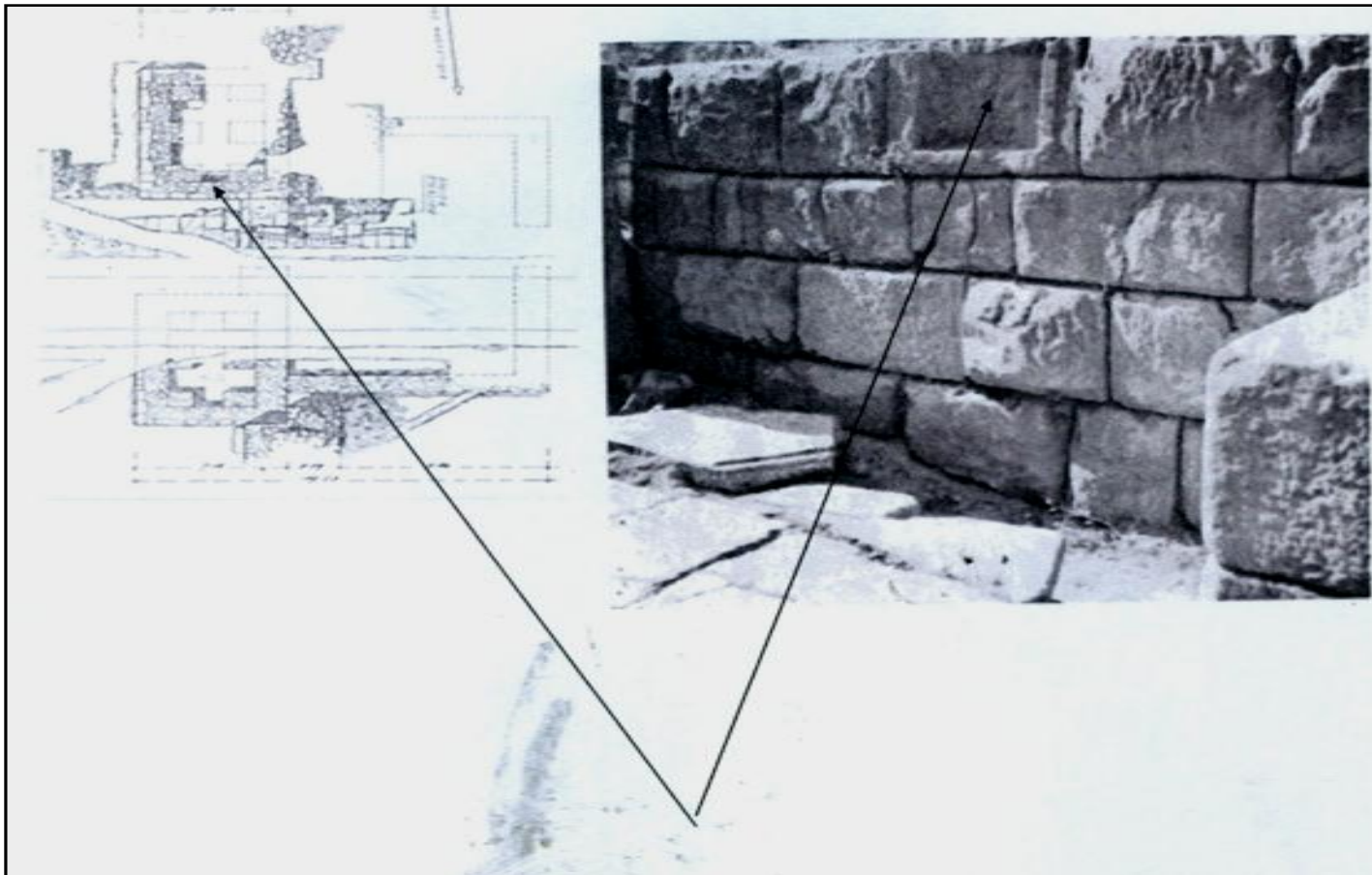
Εικ. 5 Φίλιπποι 1914- Έναρξη ανασκαφής στο αρχαίο θέατρο. (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 6 Φίλιπποι 1914. Charles Picard (δεξιά) και Charles Avezou (αριστερά)
(Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 7 Θέατρο Φιλίππων 1914. Ανατολική πάροδος. Εργάτης με αντικουνουπική προστασία.
(Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ.8 Φίλιπποι 1914. Πύλη της Νεάπολης- Θέση ανάγλυφου προπυλαίου θεού (J. Roger, "L'enceinte basse de Philippos," *BCH* 62 (1938),fig. 4, pl.IX



Εικ.9 Θέατρο Φιλίππων-Δυτική Πάροδος (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



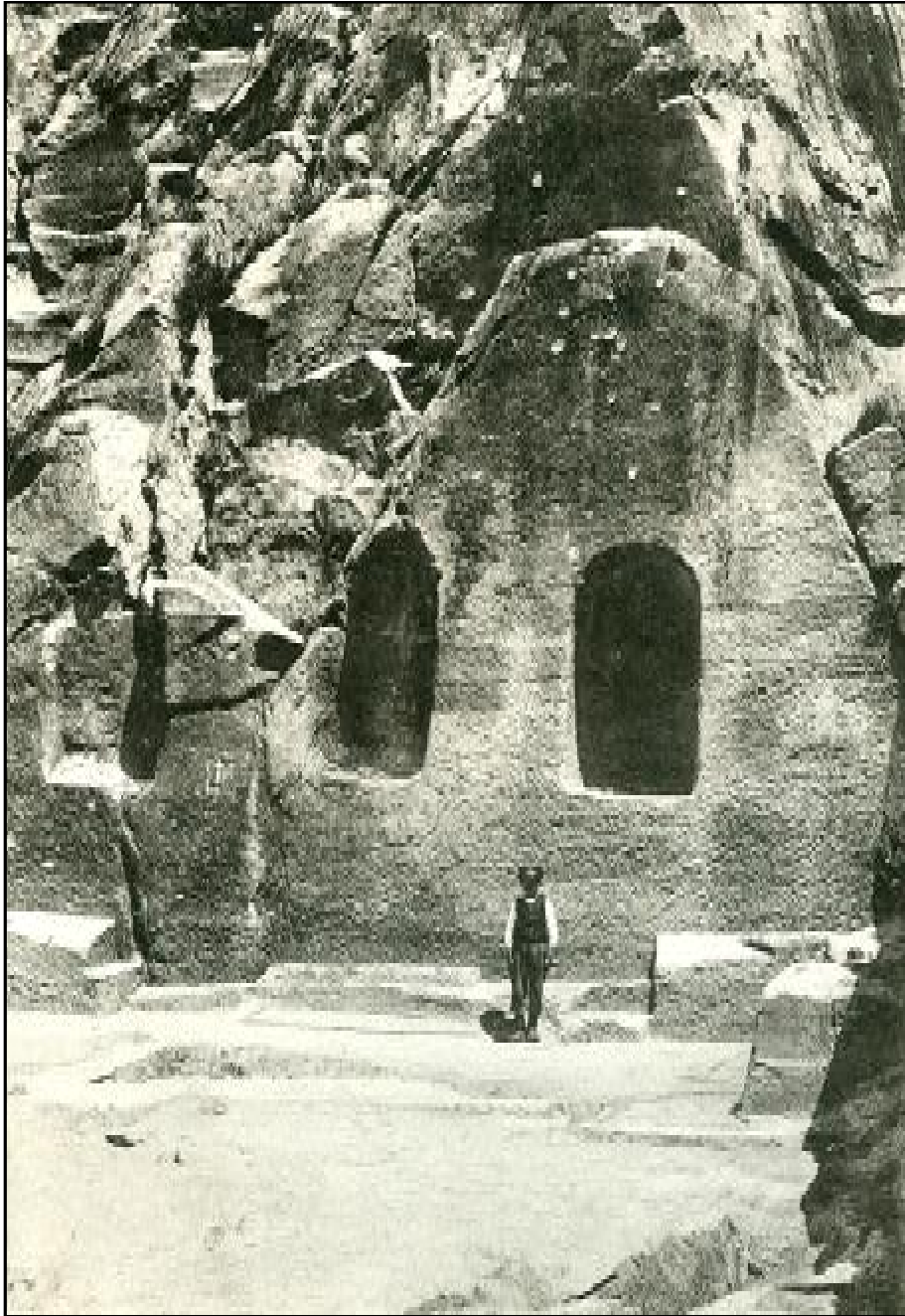
Εικ. 14 Άποψη του γηλόφου του προϊστορικού οικισμού «Ντικιλί Τας» (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 11 Charles Avezou (Ch. Picard, *BCH* XIV(1920), XVI)



Εικ. 13 Ο M.L. Renaudin στον κήπο της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



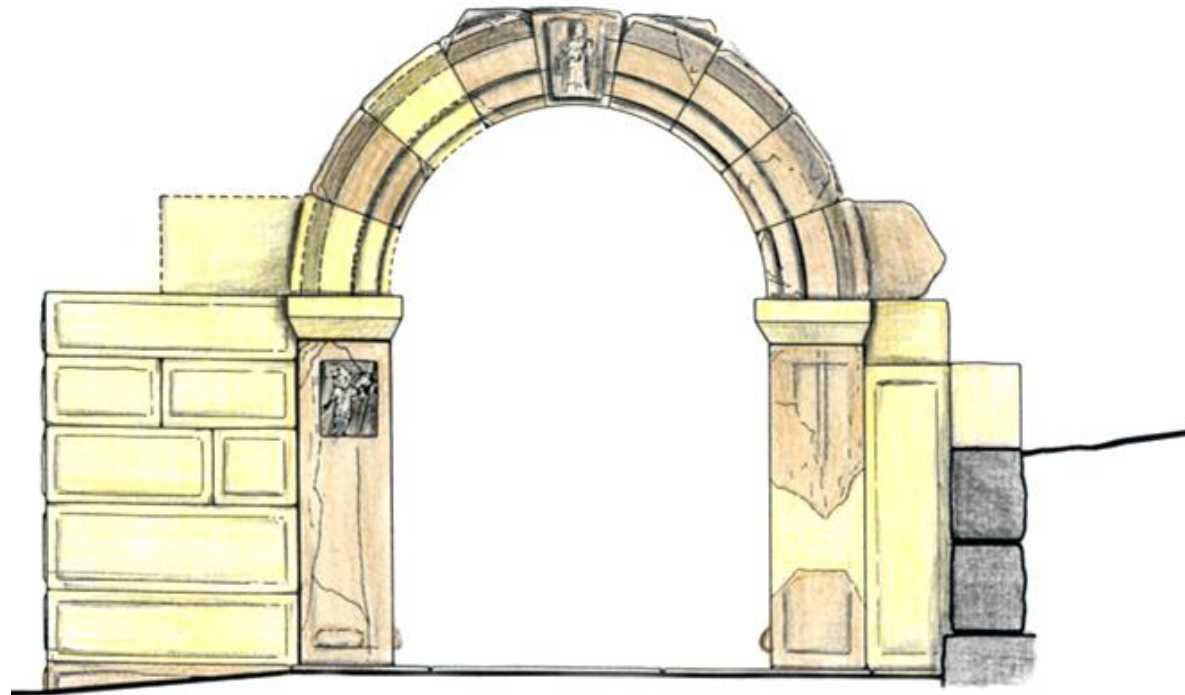
Εικ. 15 Τρίκογχο Ιερό βράχων (Collart, *Philippes, ville de Macédoine*)



Εικ. 32 Μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Βιβλιοθήκη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών (Ανάμεσα τους οι P. Collart και F. Sapoutier) (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 16 Θέατρο Φιλίππων 1923/1924. Ανασκαφικές έρευνες στην Ανατολική πάροδο
(Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 17 Θέατρο Φιλίππων 2004. Αναστήλωση τόξου δυτικής παρόδου
Γ. Καραδέδος, "Φίλιπποι – Το αρχαίο Θέατρο", *Φίλιπποι – Το Θέατρο – Οι παραστάσεις αρχαίου δράματος 1957-2007*
(Καβάλα 2007), 50.



Εικ. 19 Θέατρο Φιλίππων 1924 (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών)



Εικ. 20 Φίλιπποι 1932- Ανασκαφές στη Ρωμαϊκή Αγορά (Forum)
(P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine*)



Εικ. 21 Θέατρο Φιλίππων 1934 (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 22 Θέατρο Φιλίππων 1936 (Αρχειο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



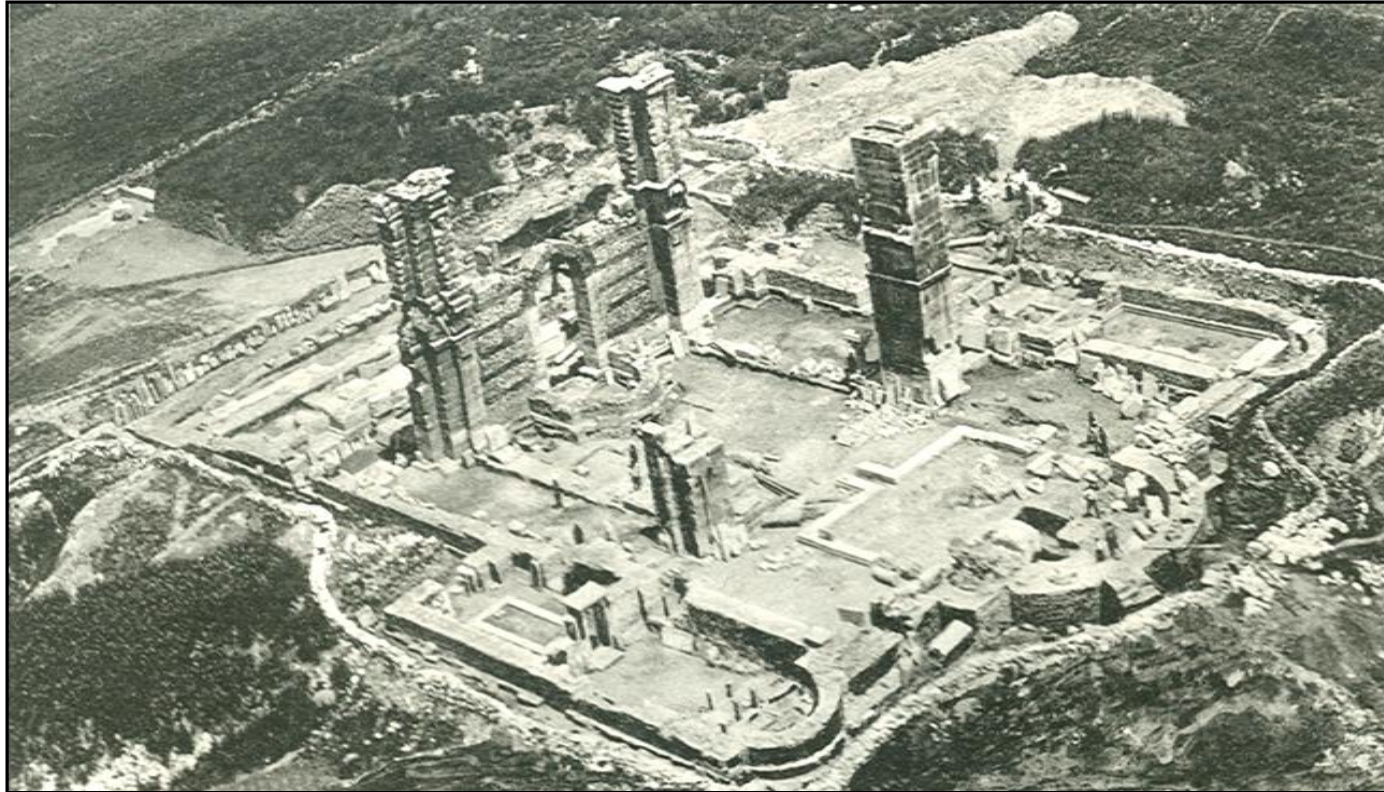
Εικ. 23 Φίλιπποι- Ρωμαϊκή Αγορά. Ανατολική πρόσβαση από την Εγνατία Οδό
(P. Collart, Philippos, ville de Macédoine)



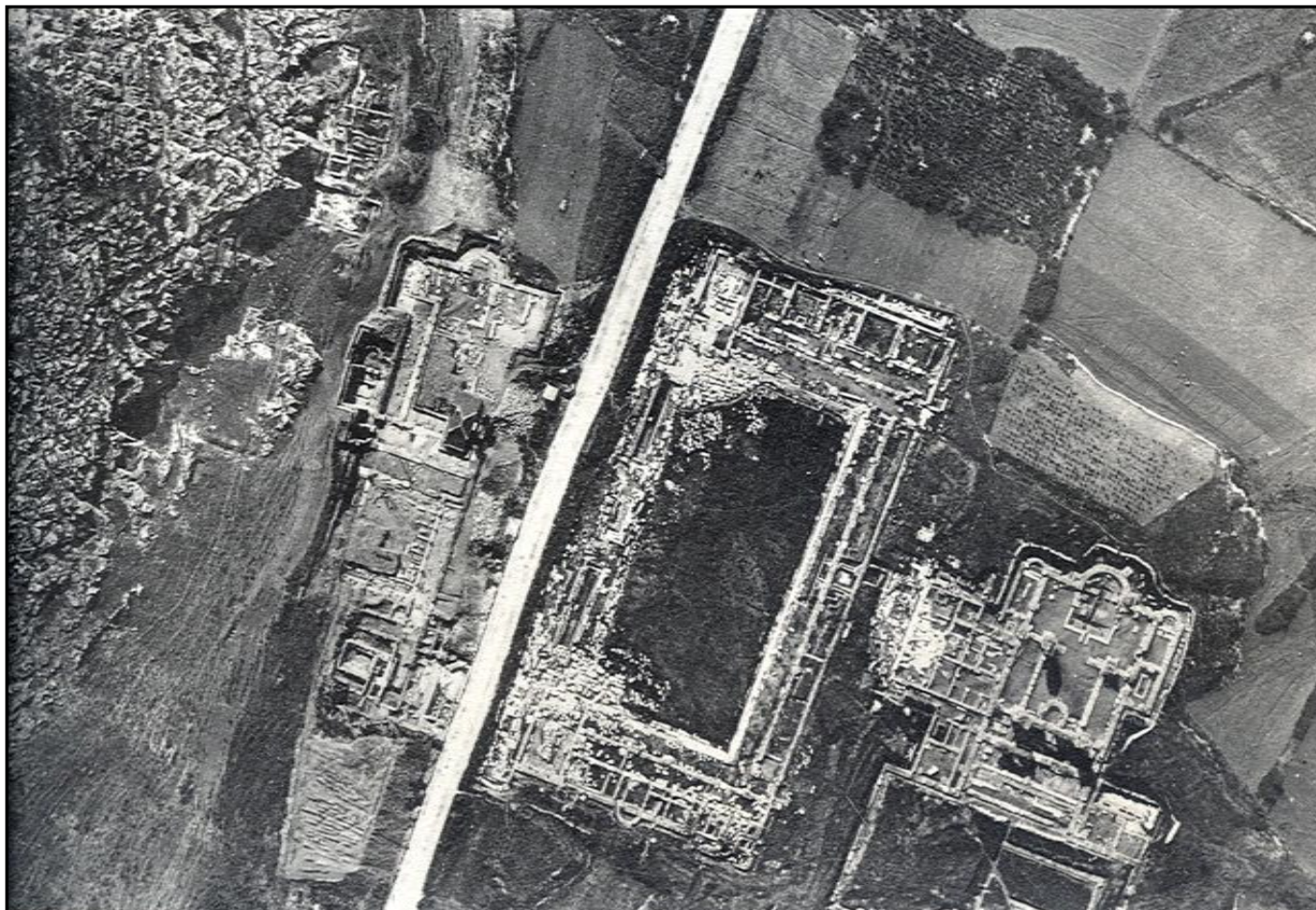
Εικ. 24 Φίλιπποι- Ρωμαϊκή Αγορά. Ανατολική κρήνη (P. Collart, Philippes, ville de Macédoine)



Εικ. 25 Η Βασιλική Β πριν από την έναρξη της ανασκαφής (P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale*)



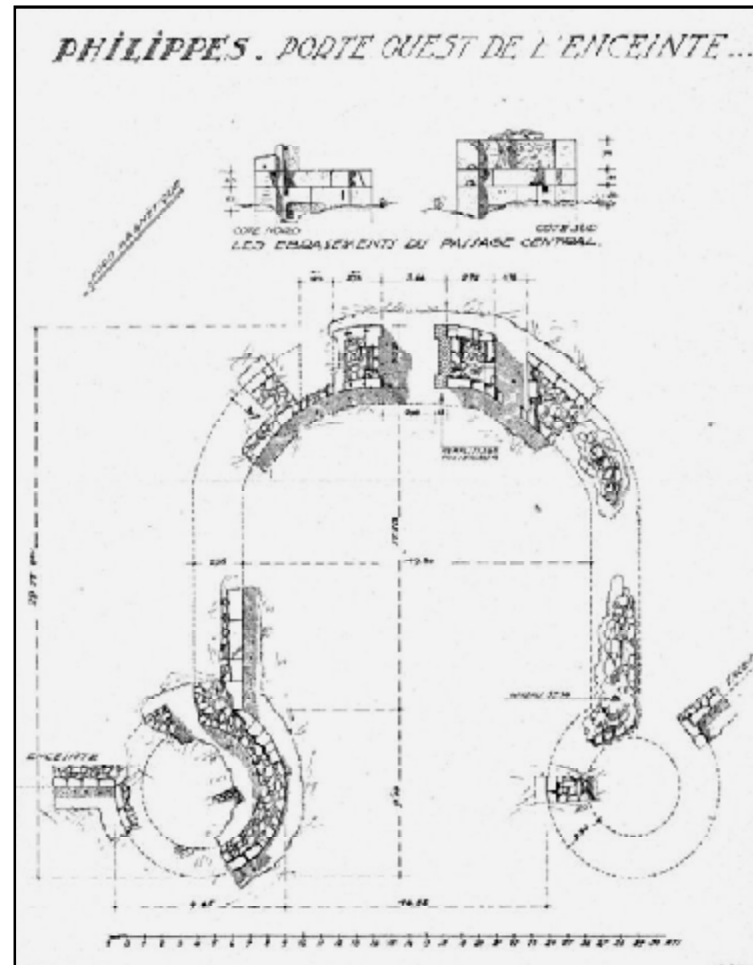
Εικ. 26. Η Βασιλική Β κατά την ολοκλήρωση της ανασκαφής (P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale*)



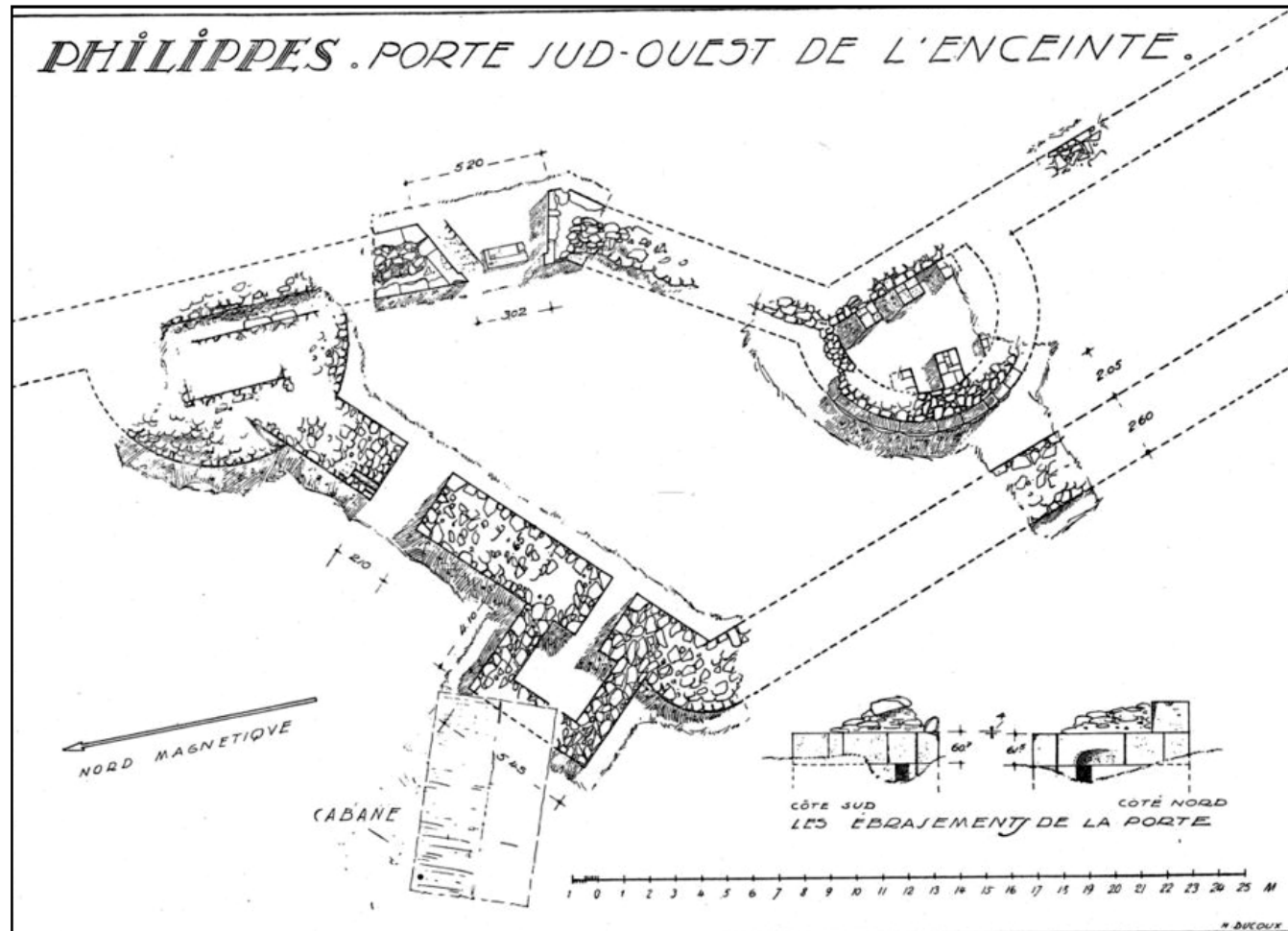
Εικ. 27 Αεροφωτογραφία του κύριου ανασκαφικού τομέα στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων (P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale*)



Εικ. 28 Φίλιπποι 1937 Ανασκαφή στο υστεροκλασικό ναόσχημο κτήριο (BCH LXI(1937), Chronique de fouilles, 465 fig.26)



Εικ. 29 Φίλιπποι- Δυτική Πύλη (J. Roger, "L'enceinte basse de Philippi," *BCH* 62 (1938), pl. X)



Εικ. 30 Φίλιπποι, Πύλη των ελών (J. Roger, "L'enceinte basse de Philippos," BCH 62 (1938), pl. XI)



Εικ. 31 Αρχαιολόγοι, μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στον ξενώνα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών. Ανάμεσα τους οι P. Collart και F. Saroutier (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



Εικ. 41 Άποψη του αρχαιολογικού χώρου Φιλίππων και της νέας αρχαιολογικής αποθήκης
(από P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale*)



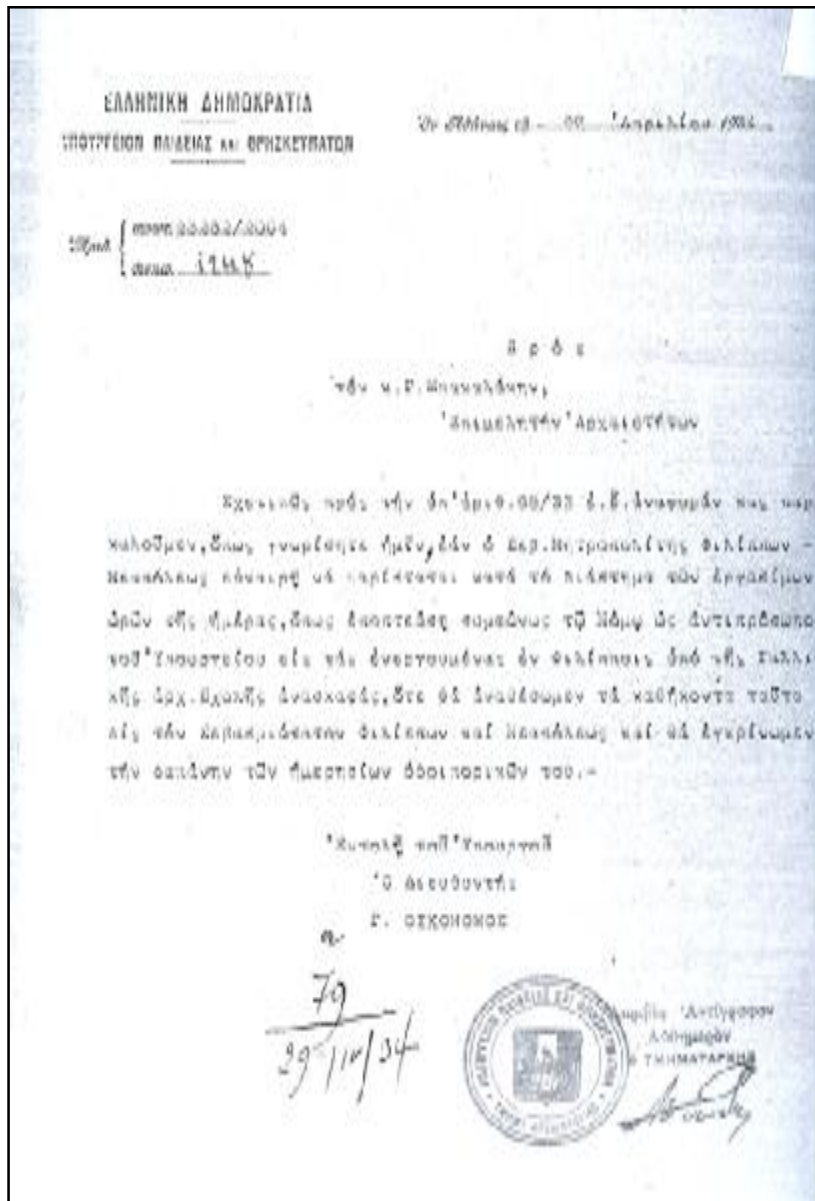
Εικ. 33 Paul Collart (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



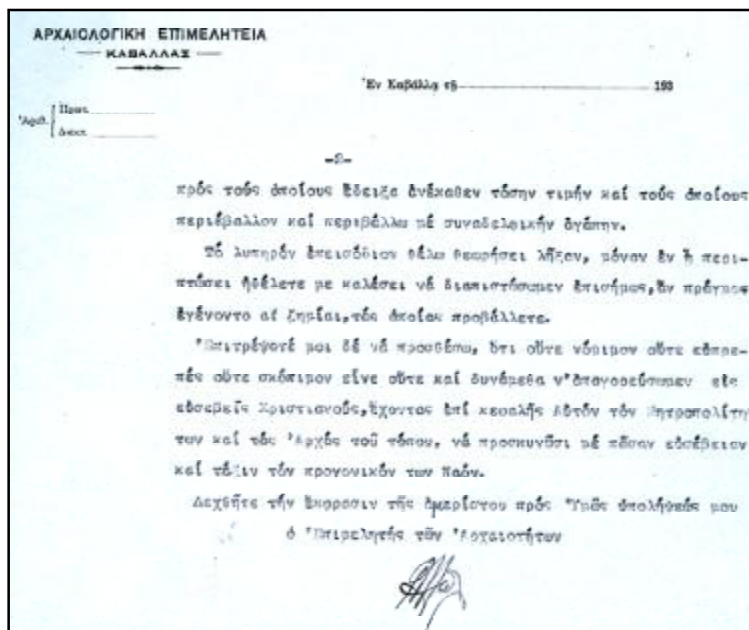
Εικ. 34 Paul Lemerle (Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής)



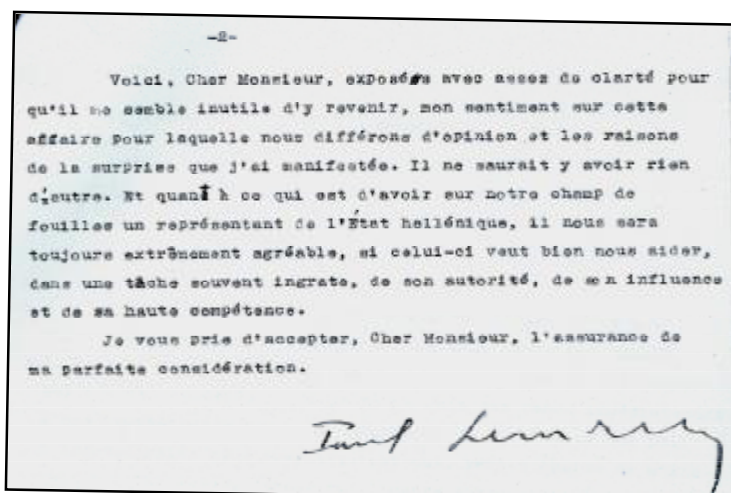
Εικ. 35 Άποψη της πρώτης αρχαιολογικής αποθήκης στον ανασκαπτόμενο αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων (P. Lemerle , *Philippes et la Macédoine Orientale*, Philippes)



Εικ. 37 Το 23282/2004 έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων αναθέτει την προσωρινή επίβλεψη των ανασκαφών Φιλίππων στον Μητροπολίτη Φιλίππων, Νεαπόλεως και Θάσου.



Εικ. 38 Απόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ P. Lemerle στὸν Γεώργιο Μπακαλάκη (Ἀρχεῖο ΙΗ' Εφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων)



Εικ. 39 Αποσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Γεωργίου Μπακαλάκη στὸν Paul Lemerle (Ἀρχεῖο ΙΗ' Εφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων)

Ἐν Φιλιάδου, 16 Ἀπριλίου
1935

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Ἰωάννης Βαρκάδος φύλαξε κατὰ ὅλα τὰ ἀρχαῖα καὶ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῷ ἐν Κρηνίσιν καὶ ἐν ταῖς τόποις ἐν ὁποῖαις ἀνεσκάφημεν ἐν ταῖς ἐμπροσθεν χρόναις, καὶ ἐν τῷ χειμῶνι πρόεξε νὰ σώσῃ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ ὅλα ἀρχαῖα που οὐ χωρὶς ἐῤῥηκαν. Λοιπὸν ὅταν ἦλθον παλὶν εἰς τοὺς Φιλίππους, ὅλα τὰ ἀρχαῖα εῤῥηκα ἐν τάξει ὄντα.

Ὁ μέλος τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς,
σπουδὴν ἔχων περὶ τῶν ἐν Φιλίπποις ἀνασκαφῶν

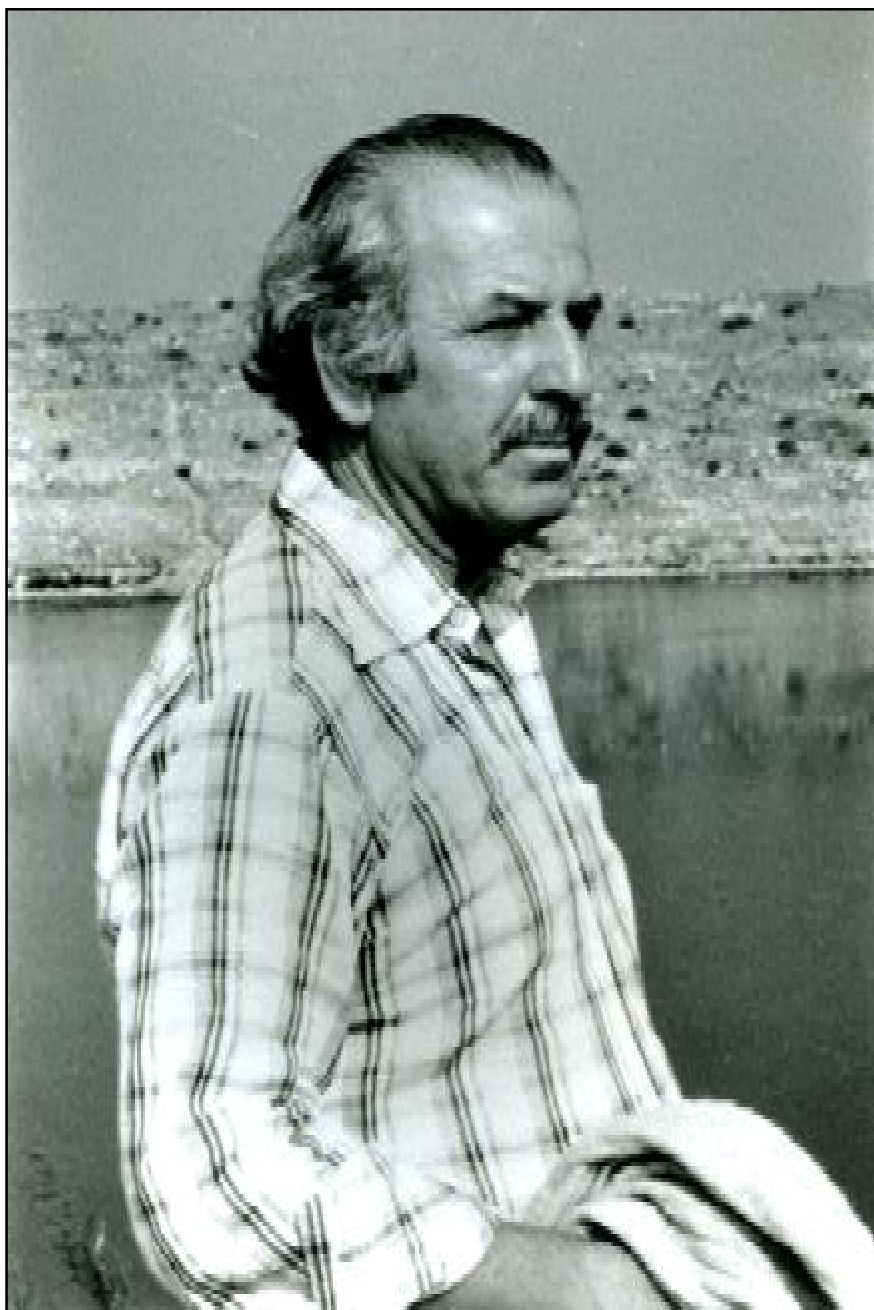
Μιχαήλ Φεγιέλ

Michéle Feuil

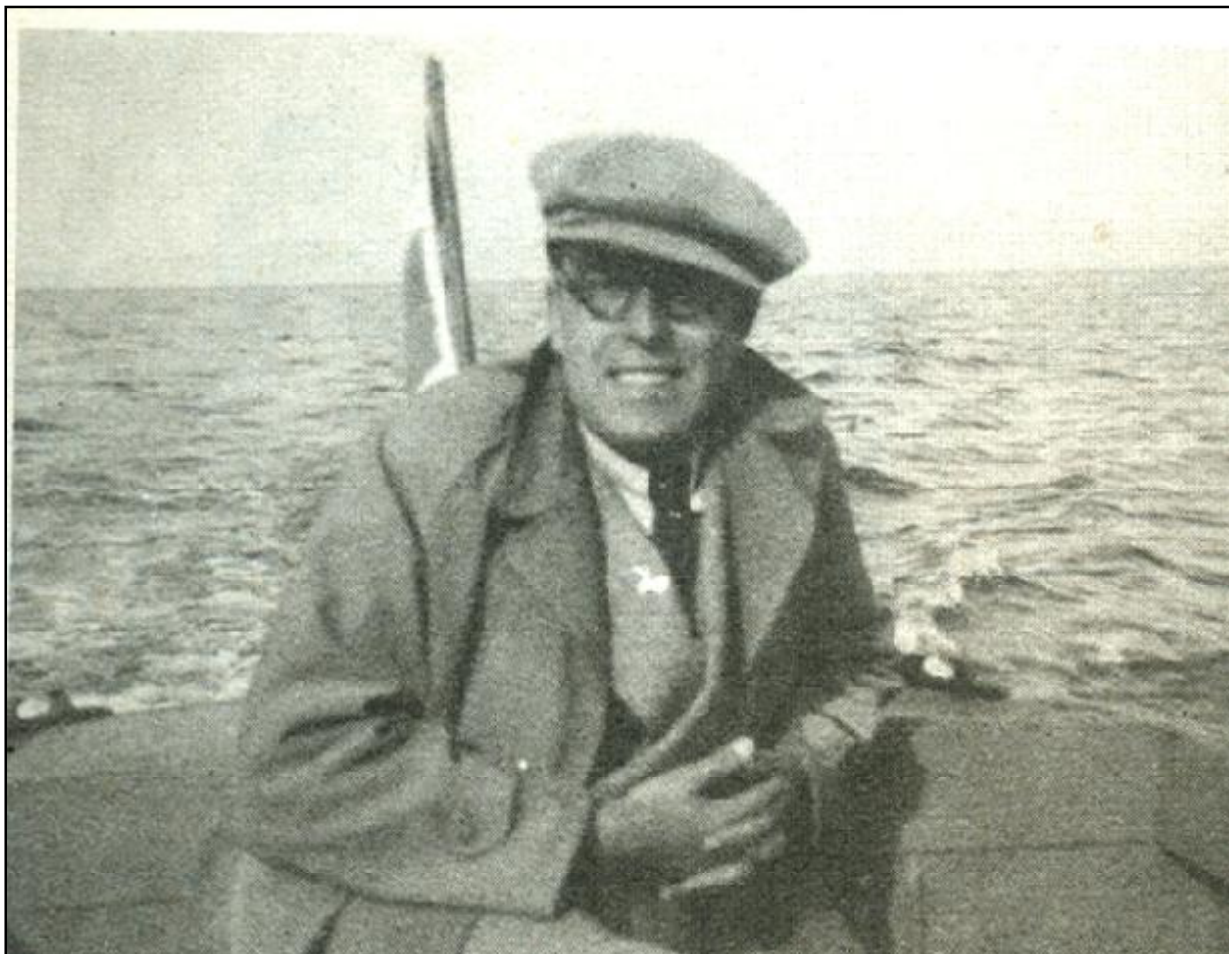
Εικ. 40. Σημείωμα του Γάλλου αρχαιολόγου Μ. Feuil (Αρχεῖο ΙΗ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)



Εικ. 55^α Στυλιανός Πελεκανίδης στα χρόνια της ωριμότητας (Αρχείο Σ. Πελεκανίδη)



Εικ. 55^β Δημήτρης Λαζαρίδης στα χρόνια της ωριμότητας(Αρχείο Δ. Λαζαρίδη)



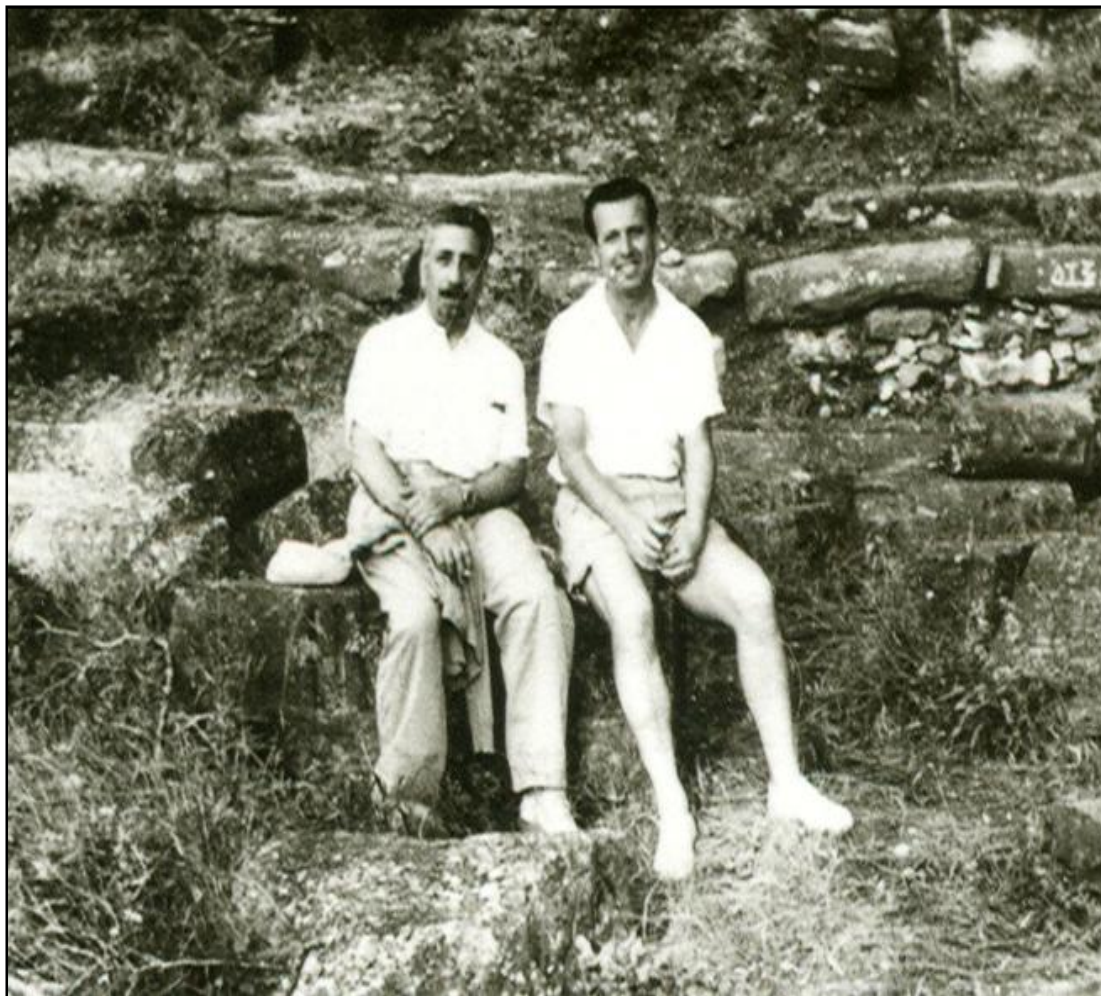
Εικ.36 Γεώργιος Μπακαλάκης (*Οίνος Ισμαρικός*, Θεσσαλονίκη, 1990, 14 εικ.5)



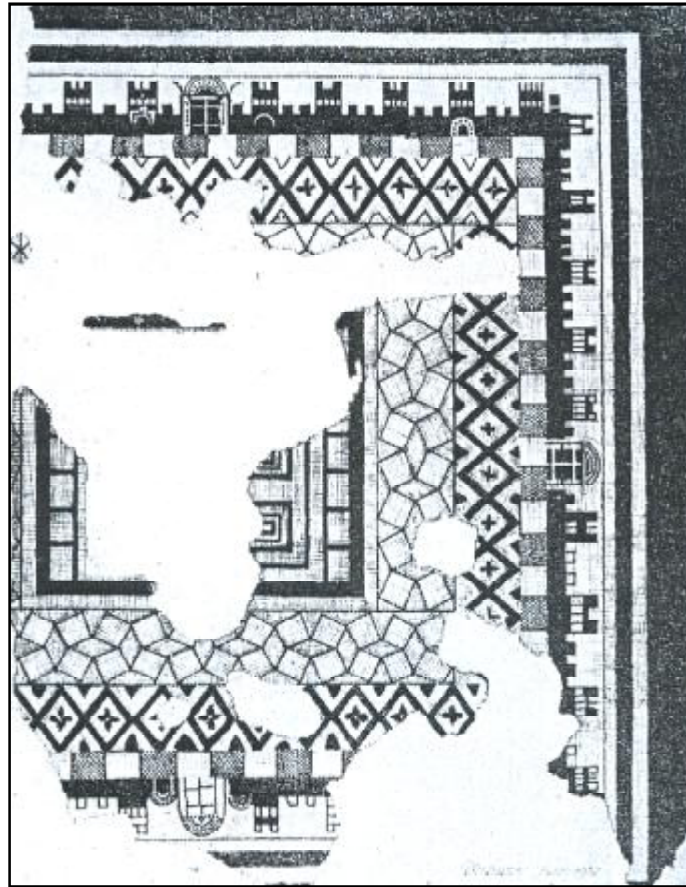
Εικ.43 Το πρώτο Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας (Αρχείο ΙΗ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)



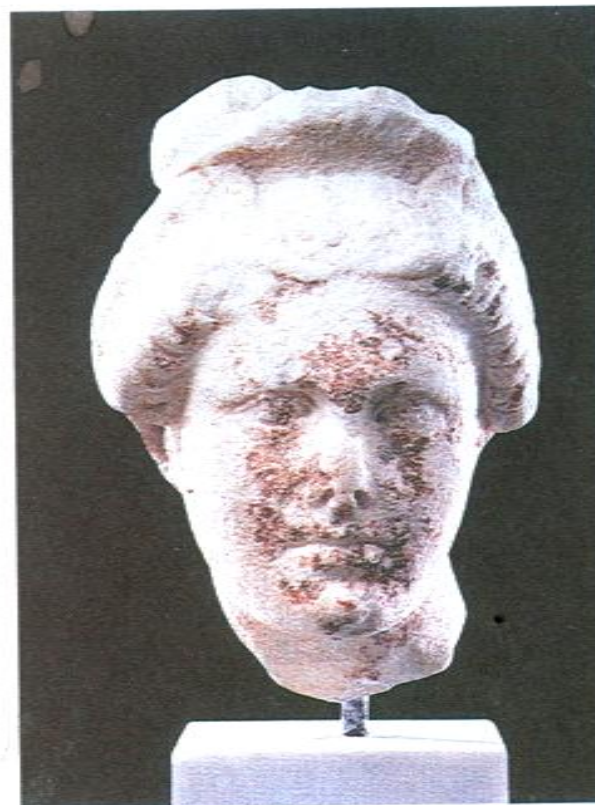
Εικ.44 Άποψη του εσωτερικού του πρώτου Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας
(Αρχείο Ιστορικού και Λαογραφικού Αρχείου Καβάλας)



Εικ.45 Οι Δ. Λαζαρίδης και Σ. Πελεκανίδης στο θέατρο της Θάσου (Αρχείο Δ. Λαζαρίδη)



Εικ.46 Φίλιπποι- Σχέδιο του καταστραφέντος ψηφιδωτού δαπέδου
(Σχέδιο Μ. Doucox) BCH LVII(1933),Chronique des fouilles, 282



Εικ.47α Το κεφάλι της Τύχης των Φιλίππων κατά την εύρεση του, (P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine*)

Εικ.47β Το κεφάλι της Τύχης των Φιλίππων κατά την επανεύρεσή του
(Αρχείο ΙΗ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)



Εικ.48 Το Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας στη δεκαετία του 1950
(Αρχείο ΙΗ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)



Εικ.49 Από τα εγκαίνια της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας κατά το 1954 (Αρχείο Δ. Λαζαρίδη)



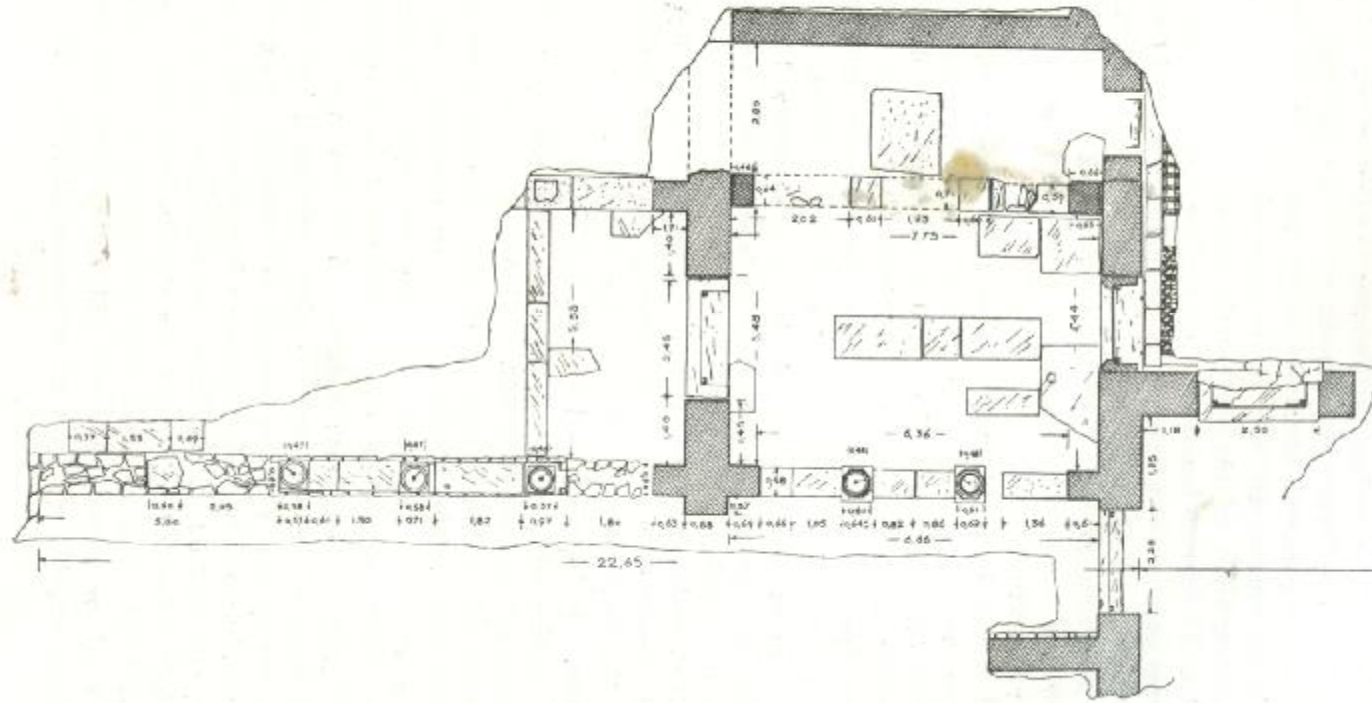
Εικ.50 Φίλιπποι 1959- Εργασίες αναστήλωσης στο αρχαίο θέατρο
(Αρχείο ΙΗ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)



Εικ.51 Δ. Λαζαρίδης- Ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο Φιλίππων (Αρχείο Δ. Λαζαρίδη)



Εικ.52 Οι Δημήτρης Λαζαρίδης, Χαράλαμπος Λαλένης και Μαρία Καραβολάνη- Χουρμουζιάδη με τον συγγραφέα Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο στο αρχαίο θέατρο των Φιλίππων (Αρχείο Δ. Λαζαρίδη)



Εικ. 1. Κάτοψις του τομέως Α της ανασκαφής.

Εικ.53α Τμήμα του αποκαλυφθέντος διαδρόμου δυτικά του Οκτάγωνου



Εικ.53β Από το πλακόστρωτο δάπεδο του αποκαλυφθέντος διαδρόμου
(Από την πρώτη έκθεση της πρώτης αρχαιολογικής ανασκαφής στο κτιριακό συγκρότημα του Οκταγώνου
(ΠΑΕ 1958, 85,εικ.1 και πίν.63β)



